

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
v OLOMOUCI
KATEDRA SLAVISTIKY**

Bakalářská diplomová práce

Genderová perspektiva v memoárech o GULAGu

VYPRACOVAL: Jarmila Hokrová

VEDOUcí PRÁCE: doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

2010

Prohlášení

Já, Jarmila Hokrová, místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma: Generová perspektiva v memoárech o Gulagu vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího bakalářské práce a použila jsem uvedené podklady a literaturu.

V Olomouci, 17. 6. 2005

podpis

Poděkování

Tímto děkuji doc. PhDr. Zdeňku Pechalovi, CSc. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní bakalářské práce poskytl.

OBSAH

OBSAH	4
1. ÚVOD	6
2. CHARAKTERISTIKA MEMOÁRU A JEHO SPECIFIKA V LÁGROVÉ PRÓZE	7
2.1 VYMEZENÍ POJMU MEMOÁR	7
2.2 MEMOÁR V LÁGROVÉ PRÓZE	8
3. ANALÝZA ŽENSKÝCH MEMOÁRŮ CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.	11
3.1 ZATČENÍ.....	11
3.2 VYŠETŘOVACÍ VAZBA	12
3.3 VYŠETŘOVÁNÍ.....	14
3.4 SOUD.....	14
3.5 TRANSPORT.....	16
3.6 HLEDÁNÍ DŮVODŮ SVÝCH ÚTRAP	16
3.7 MÓDA A OBLEČENÍ.....	17
3.8 SOCIÁLNÍ ROZVRSTVENÍ V TÁBORECH.....	18
3.9 POJETÍ LÁSKY V LÁGROVÉM PROSTŘEDÍ	19
3.10 SEX A DĚTI JAKO JEHO DŮSLEDEK	20
3.11 TÉMA RODINY	22
3.12 PRÁCE.....	23
3.13 HLAD.....	24
3.14 TÉMA SMRTI	25
3.15 ZÁVĚR.....	26
4. ANALÝZA MUŽSKÝCH MEMOÁRŮ VE SROVNÁNÍ S ŽENSKÝMI	28
4.1 VYŠETŘOVÁNÍ	28

4.2	TRANSPORT.....	29
4.3	PRÁCE.....	31
4.4	HLAD.....	33
4.5	VZTAHY MEZI VĚZNI A SOCIÁLNÍ ROZVRSTVENÍ ... CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.5	
4.6	TÉMA SMRTI.	38
4.7	VZTAH K LITERATUŘE.....	41
4.8	TÉMA ÚTĚKU	42
4.9	TÉMA NEUSTÁLÉHO PONIŽOVÁNÍ LIDSKÉ DŮSTOJNOSTI.....	44
4.10	TÉMA PŘÁTELSTVÍ.....	45
4.11	POSTOJ K ŽIVOTU V TÁBOŘE.....	46
4.12	ZÁVĚR.....	47
5.	ZÁVĚR	50
6.	PE3IOME.....	55
	OBSAH	4

1. ÚVOD

Toto téma jsem si zvolila z důvodu svého zájmu o historii. A problematika pracovních táborů a politických represí v bývalém Sovětském svazu patří bezesporu k jedněm z nejaktuálnějších, nejzajímavějších, ale také nejsmutnějších kapitol novodobých ruských dějin.

Ústřední část práce se bude skládat ze dvou kapitol. První se bude zabírat analýzou memoárových děl psaných ženami. Zde vytyčím z mého pohledu nejdůležitější témata, jimiž se autorky zabývají a charakterizují je z ženského pohledu. Druhá část bude věnována dílům psaným mužskými autory. V této kapitole se zaměřím na motivy, jimž se věnovali muži i ženy a porovnáám jejich přístup k danému problému. Kromě toho zde také uvedu témata typická pro muže a provedu jejich charakteristiku. Svě dílčí poznatky shrnu na konci každé kapitoly a souhrnně potom v závěru práce.

Zajímat mě bude nejen to, jakými tématy se autoři obou pohlaví zabývali, ale také jak celé období od zatčení až po propuštění prožívali a jak o svých zážitcích později psali. V souvislosti s tím postihnu také některá specifika táborového života.

Vzhledem k nepřebernému množství potenciálního materiálu, požadovanému rozsahu práce a reálné době vymezené pro studium pramenů bylo třeba zúžit a blíže specifikovat časový a tématický okruh, na který se během studia materiálu zaměřím. Proto bude práce věnována období stalinských represí. Převážná většina vybraných děl popisuje pracovní tábory v oblasti Kolymy. Autory a autorkami vybraných děl jsou výlučně političtí vězni a přední inteligence.

V době, kdy jsem sbírala materiál pro tuto práci, jsem navštívila také Muzeum a společenské centrum Andreje Sacharova v Moskvě. Zde jsem získala přístup k databázi jejich bohatého archivu. Ten soustřeďuje životopisy a texty memoárového charakteru téměř 1500 autorů. Dále jsem se inspirovala internetovými stránkami moskevského sdružení Memorial. Hlavním posláním obou center je boj za dodržování lidských práv v současném ruském státě a shromažďování materiálů a údajů o bezpráví páchaném sovětskou mocí na obyčejných lidech.

2. CHAREKTIRISTIKA MEMOÁRU A JEHO SPECIFIKA V LÁGROVÉ PRÓZE

2.1 Vymezení pojmu memoár

Pochází z latinského výrazu *memoria* (paměť) a francouzského *mémoire* (vzpomínky), je to žánr blízký především deníku či autobiografii.

Vlastimil Válek *považuje memoárovou literaturu za součást literatury dokumentární. Definuje ji jako dílo či jejich soubor, zachycující vzpomínky na to, co autor skutečně prožil, viděl a u čeho byl přítomen jako svědek. Neopomenutelnou podmínkou je zachycení pravdivé, autentické skutečnosti, nikoli její konstrukce.*¹ Charakteristickým prvkem je ich-forma.

„Podle vztahu k realitě lze rozlišit paměti autentické a fiktivní, napodobující jejich znaky formou beletrie. Podle pojetí mohou být paměti monografické (tvůrce-život-dílo), panoramatické (historické souvislosti), paměti zbeletrizované a mozaikovitě.“² Mozaikovitě paměti jsou jinak nazývány vzpomínkami. Při zpracování může autor čerpat např. z korespondence, dobových fotografií, novinových článků, autorských rukopisů, úředních dokumentů a celé řady dalších. Hlavní roli však hraje vlastní paměť.

S tím souvisí otázka hodnověrnosti memoárů. Hlavní problém tkví v subjektivním přístupu autorů k faktům a možnému zkreslení vzpomínek či jejich ztrátě. „Vzpomínání a zapomínání se vzájemně doplňují. To, na co si vzpomeneme a co zapomeneme, závisí na subjektivním i sociálním managementu identity, který je řízen afekty, potřebami, normami a cíly.“³ (lexikon. Str. 580) Kromě toho ovlivňují faktografickou hodnotu textů (stejně jako jejich atraktivitu pro čtenáře) i vypravěčské schopnosti konkrétního autora či literární nadání. Podobný názor zastává také Vlastimil Válek. Domnívá se, že *každá dokumentární kniha je ovlivněna autorovou osobností, což do značné míry zpochybňuje její pravdivost. Záleží především na výběru fakt a na smyslu, který je jim dán stejně jako na vztahu k prožitým událostem či materiálu, životním postojům atp.*⁴

¹Válek, V. K specifčnosti memoárové literatury. Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1984. s11

²Mocná, D., Peterka, J. a kol. Encyklopedie literárních žánrů. Praha a Litomyšl, 2004. s437

³Nünning. A., Trávníček, J., Holý, J. Lexikon teorie literatury a kultury. Brno, 2006. s580

⁴Válek, V. K specifčnosti memoárové literatury. Univerzita J. E. Purkyně v Brně 1984. s28

2.2 Memoáry v lágrové próze

Tato díla představují konkrétní zaměření daného typu literatury. Autoři se v nich snaží seznámit širokou veřejnost s existencí nápravně pracovních táborů a všemi aspekty života v nich, což plně odpovídá výše uvedené definici. Díky tomu je tento druh memoárů považován za významný a bohatý zdroj informací (jedna ze čtyř hlavních linií) pro výzkum lágrové problematiky. První texty se začaly objevovat již v druhé polovině 50. let, což souviselo se smrtí J. V. Stalina a s následnou vlnou propouštění, návratů bývalých vězňů z nuceného vyhnanství a rehabilitací neprávem odsouzených. V té době však ještě většina z nich nesměla být v Sovětském svazu vydána, některé se ale podařilo publikovat v zahraničí. *Velký rozmach v publikování těchto děl v Rusku i v ostatních post sovětských republikách byl zaznamenán v devadesátých letech. Jednalo se o svědectví jak politických vězňů, tak i představitelů bezpečnostních složek. Byly vydávány nejen samostatné publikace, ale i různé sborníky.*⁵

Memoárové texty o GULAGu „přibližují čtenáři tematiku sovětských represí ze dvou různých historických hledisek: 1. ukazují cestu jednotlivce celou represivní a vězeňskou mašinerií od zatčení až do propuštění a 2. současně poukazují na jednotlivé vývojové etapy, jimiž GULAG v průběhu své existence procházel, i na hlavní stavební prvky, z nichž se skládal.“⁶ Během četby daných memoárů si čtenář může udělat přehled kromě jiného i o *rozmístění a pestrosti jednotlivých táborů, věznic všeho typu (vyšetřovacích, tranzitních, pro výkon trestu), mimořádných trestních zařízení, o způsobech využívání vězňů na práci, či výrazné pestrosti národnostního i sociálního složení odsouzených...*⁷ Jde výlučně o paměti autentické a setkat se zde můžeme s prvky všech čtyř pojetí.

Ke specifčnosti literatury z táborového prostředí a situaci, v níž se autoři v důsledku svých zážitků a zkušeností ocitli, Radka Bzonková uvádí: „Vzpomínky těchto lidí zůstávají svým způsobem „vytrženy“ – především ve vztahu k vnější společnosti, která tyto vzpomínky často nechce poslouchat. Cítí se při nich totiž nepříjemně a nemístně. Kromě toho však nemůže svědectví dobře rozumět, protože jde o prožitek, jenž je slovy sotva popsatelný. Texty mohou dobře popsat

⁵Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s13

⁷tamtéž, s15

⁶tamtéž, s14

mašinérii zla, v níž se tito lidé jako oběti ocitli, jejich vlastní pocity a prožitky však historii předávají jen stěží. A historie se jim svým způsobem brání a vysouvá je na okraj svého zájmu, až za chronologii událostí, „faktů“, dokumentů a čísel... Lágroví autoři jsou determinováni snahou pochopit svůj osud... Pro ně je lágrová zkušenost faktem, který trvá, protože pro ně nemůže být rozumově pochopen a nemůže být přijat. Okolní společnost jim může nabídnout pozornost, ale nemůže jim nabídnout skutečné porozumění. Pro člověka, který žije stále ve faktu své paměti, je velice těžké překročit své vzpomínky a zařadit se ke zbytkové společnosti. Lágroví autoři tak často zůstávají se svou pamětí v osamění.“⁸

Specifickým problémem těchto děl je možné zkreslení uváděných faktů. Týká se to číselných údajů např. o počtu vězňů, historických souvislostí, nechtěného zkreslení popisovaných zážitků atd. Na vině může být nedokonalá paměť, vliv emocí, které autora v daný moment ovládaly, nebo se jedná o informace z doslechu. Charakteristickým rysem je pro lágrový memoár forma monologu. „Literární forma vzpomínek se jeví jako vhodná pro lágrového autora, který – ač popisuje mnoho setkání a jiných lidí – touží zvýraznit svůj hlas. Některá vyprávění jsou napsána čistě monologicky, jiná do sebe zahrnují ve větší či menší míře i výpovědi souputníků, snaha o zvučnost a jedinečnost autorova hlasu je však...zřejmá.“⁹ Zvláštní formou monologického charakteru textů jsou dopisy.

Kromě klasické memoárové literatury se lágrovou problematikou zabývá také umělecká próza. Jedním z jejích nejvýznamnějších představitelů je Varlam Šalamov. Pokud memoárová literatura staví na faktech, Šalamovova próza je uměleckou interpretací, v níž je prvořadě podstatný vztah autora ke skutečnosti GULAGu. Do jeho povídek je vložen původní autentický impulz, jenž je natolik silný, že nezanikne ani vlivem uměleckého zpracování. Důraz je v jeho díle kladen na výraz jeho osobnosti, subjektivní charakteristiku detailů, nálad, iluzí o budoucnosti, které ovšem neopomíjejí faktickou bázi systému nápravně pracovních táborů. Vzhledem k tomu pokládám Šalamovovu prózu, byť psanou v jiném duchu a žánru, za stejně hodnotnou jako texty memoárového charakteru a relevantní pro zaměření této práce.

S ohledem na velké množství memoárů i počet míst jejich vydání hraje

⁸Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s 34 a 35

⁹tamtéž, s38

nezastupitelnou roli Muzeum a společenské centrum Andreje Sacharova v Moskvě. To vytvořilo volně přístupnou databázi s názvem Vosponimanije o GULAGe i ich avtory představující bibliografické medailony téměř 1500 autorů memoárů o GULAGu a současně zpřístupňuje jejich texty veřejnosti v elektronické podobě. Velmi významnou funkci při studiu a zaznamenávání charakteru dané doby plní také moskevské sdružení Memorial.

3. ANALÝZA ŽENSKÝCH MEMOÁRŮ

Autorky lágrové prózy se ve svých dílech dotýkají desítek zajímavých a významných témat. Já se ve své práci budu věnovat těm z mého pohledu nejdůležitějším a nejtypičtějším pro ženský pohled na danou problematiku.

3.1 Zatčení

Podle Lukáše Babky *představovalo pro většinu postižených první kontakt s represivní mašinerií v tehdejší Sovětském svazu. Mnoho lidí tuto událost dlouhé týdny s obavami očekávalo, přesto se všechno odehrálo náhle a velice rychle*¹⁰ Zatčení se obávaly např. osoby, kterým již zatkli manžela či manželku, členové jiných stran (menševici, eseři), soukromí vlastníci půdy, věřící, lidé čelící různým obviněním atp. Jevgenija Ginzburgová popisuje pocit, kdy člověka děsí každé zazvonění, každé vrznutí na chodbě či zastavení auta před domem. Tři autorky z jedenácti uvádějí, že si vyšetřovatelé „podezřelého“ pozvali přímo na ústředí NKVD (více viz Příloha č. 1) pod různými záminkami, nebo důvod neuvodli. Takovou osobu potom zatkli a domů už se nevrátila.

Velkým náparem na psychiku ženy byla ve chvíli zatčení kromě jiného myšlenka na to, že se do svého současného domova s největší pravděpodobností již nikdy nevrátí a že její život, takový jak ho doposud znala, končí. Téměř nikdy však nechyběla jiskřička naděje, jež bránila úplnému zhroucení. Každá se k nastalé situaci stavěla po svém. Takto např. popisuje své prožitky Olga Adamova-Sliozbergová, která do svého zatčení pracovala jako ekonomka: „Zatímco probíhala čtyřhodinová prohlídka, dávala jsem do pořádku materiály sjezdu. Nechácala jsem, že můj život skončil, bála jsem se byť i jen pomyslet na to, že mi odeberají děti. Psala jsem, nalepovala, třídila materiály, a dokud jsem psala, zdálo se mi, že se nic nestalo, že dokončím práci, odevzdám ji a potom mi můj lidový komisař řekne: „Jste kabrňák, neztratila jste hlavu, nebrala jste to nedorozumění vážně!“ Sama nevím, na co jsem tenkrát myslela. Pracovní setrvačnost nebo možná rozrušení způsobené strachem byly tak velké, že jsem čtyři hodiny pracovala stejně precizně a svědomitě jako u sebe v kanceláři lidového komisariátu.“¹¹

Matky se zde vždy dotknou problému odloučení od rodiny, především od dětí.

¹⁰Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s15

¹¹tamtéž, s52

Ze zážitků jednotlivých autorek je patrné, že nedokázaly svému dítěti vysvětlit, co se děje a kam jde. Nejdůležitější bylo nerozplakat se, aby dítě nepochopilo, že se děje něco strašného. Mnohdy nedokázaly své potomky ani obejmout. Psychické vypětí bylo v té chvíli tak obrovské, že by se zhroutily. Vzhledem k tomu některé ženy cítily, jako by doma něco zapomněly. Zapomněly děti, muže i své rodiče. Zde se poprvé objevuje pocit osamocení a strachu o své blízké, jenž je bude provázet po celou dobu pobytu ve vězení a v táboře.

Je zjevné, že zatčení mohlo mít různé podoby. Mohlo být zcela nahodilé či předem zaměřené na konkrétní osobu, popř. jejich skupinu. Nejtěžším okamžikem v této době bylo pro ženu odloučení od domova a blízkých.

3.2 Vyšetřovací vazba

Dále dle Babky *následovalo střetnutí s krutou realitou vyšetřovacích věznic* (autoři nejčastěji uvádějí tato moskevská zařízení: vězení a ústředí sovětské státní policie na Lubjanském náměstí, Butyrskou věznici a vězení Lefortovo). *Zde se člověk setkával s mnoha jemu podobnými lidmi, kteří často vůbec netušili, proč byli zatčeni. Bezmezně věřili, že jde o nějaký omyl, vše se rychle vyjasní a oni se vrátí zpět na svobodu.*¹² Minimálně čtyři autorky ve svých vzpomínkách popisují, že pro nově přichozí byla typická nechut' k jídlu i spánku. K tomu došlo zřejmě v důsledku šoku z nového prostředí, celkové situace a vnitřní nechuti přizpůsobit se vězeňskému řádu.

Pro ženy jsou typické popisy svých spoluvězeňkyň, jejich životních příběhů a svého okolí obecně. Díky tomu je v jejich textech dobře čitelná nálada v cele (jelikož v nich byly desítky až stovky vězňů najednou) nebo její sociální a názorové rozložení. Dále z těchto pasáží vychází najevo, jakým způsobem dílčí událost nebo psychický stav jedné dokáže ovlivnit rozpoložení všech obyvatelek cely. V dílech je popisován např. porod, jenž začal pozdě v noci u jedné z vězeňkyň, plačící žena, kterou zatkli na vlastní svatbě a ona se nyní nemůže starat o svého postiženého syna, odvedení jedné z nich k výslechu. Tyto a jim podobné události vyvolávaly v cele hromadné záchvaty hysterie, podezřívavosti či smíchu (příhody z textů Adamovy-Sliozbergové a Zajary Vesjolé).

Dílo Jevgenije Ginzburgové a především Olgy Adamovy-Sliozbergové nám

¹²Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s15

alespoň rámcově přibližuje situaci ve vyšetřovacích vazbách okolo roku 1937 z hlediska společenského rozvrstvení. Mezi vězeňkyněmi převládaly ty, jež byly přesvědčeny o své nevině a snažily se vyrovnat se s nastalou situací. Tyto ženy trpěly nepřekonatelnou touhou mluvit o své situaci, vyprávět, radit se s ostatními a zjistit tak alespoň rámcově, co mohou vzhledem k okolnostem očekávat. Mezi nimi vynikala nepříliš početná, zato však výrazná skupina vězeňkyň s vyhraněným politickým názorem. Byly to např. menševičky či eserky, které svorně nenáviděly Stalina i Lenina, vládu považovaly za nepřítele, s nímž je třeba bojovat a často odmítaly komunikovat se svým okolím. Proti nim stály radikální komunistky, jejichž postavení bylo obzvláště složité. „Vzaly na sebe roli dobrovolných obránkyň státní bezpečnosti. Přesvědčovaly všechny, že v zemi proběhlo obrovské kontrarevoluční spiknutí, a došlo-li při jeho likvidaci k nějakým chybám, pak jedině proto, že „když se kácí les, lítají třísky“...“.¹³ Olga Adamova-Sliozbergová mohla danou situaci porovnat s rokem 1949. Hlavní rozdíl shledala v tom, že *touto dobou bylo zatýkáno velké množství mladých lidí (jednalo se o děti odsouzených v třicátých letech), a také v upravenosti a větším zázemí, jež věznice poskytovaly*. Jak Adamova-Sliozbergová komentuje: *bylo zjevné, že jde o pořádek zavedený na dlouhá léta*.¹⁴

Pro ženy jsou charakteristické popisy každodenního života ve věznici i v táboře včetně popisu jeho pravidel a zákonitostí. Věnují značnou pozornost detailům. Ve svém utrpení se cítily osamocené, byly však velice družné, cítily potřebu se svěřovat a zároveň byly ochotné vyslechnout druhé a projevit účast, což pomáhalo tento pocit alespoň do určité míry eliminovat. Je zde patrná tendence uzavírat přátelství a vnímat takto blízkého člověka jako psychickou oporu.

Pro čerstvě zatčenou bylo velmi těžké vyrovnání se s náhlou, radikální změnou, jež se odehrála v jejím životě. Zatčené si ji odmítaly připustit ještě několik dní po příchodu do vyšetřovací vazby. Složení cel se v průběhu let měnilo v závislosti na společenských a politických vrstvách, jež se momentálně ocitly v hledáčku sovětských státních orgánů. Typickými jsou zvýšená pozornost, kterou ženy věnovaly svému okolí a pocit osamocení, jenž se snažily alespoň částečně vykompenzovat navazováním vztahů se svými kolegyněmi.

¹³Babka, L. a Bzonková R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha 2009. s77

¹⁴tamtéž, s196

3.3 Vyšetřování

Dále Babka uvádí, že *dalším milníkem na cestě do GULAGu bylo obvykle formální či zinscenované vyšetřování. To bylo ovšem často doprovázené nadávkami a psychickým nátlakem*¹⁵ a podle Ginzburgové *od dubna roku 1937 i fyzickým mučením*.¹⁶

Pouze tři autorky podrobně popsaly průběh vyšetřování a své prožitky během něj. Z nich nejsilnější momenty zažily Jevgenija Ginzburgová a Taťjana Leščenko-Suchomilová. Na ně byla, stejně jako na nesčetné množství jiných vězňů, uplatňována metoda cukru a biče. To znamená, že se střídali dva vyšetřovatelé: jeden nadával, bil a mučil, druhý promlouval viníkovi do duše a stavěl se do role člověka, který se mu snaží pomoci, zároveň však na něj vyvíjel psychický nátlak. Mnohdy se užívalo i metody konfrontace s osobou, jež dotyčného udala. Na ženy - matky velmi silně působily nářky vyšetřovatelů na jejich rodinu, především na děti nebo manžele.

Snad nejlépe vystihla pocity většiny právě Jevgenija Ginzburgová, když uvedla: „Často jsem přemýšlela nad tragédií lidí, jejichž rukama se uskutečňovaly akce sedmatřicátého roku. Jak jim asi bylo! Vždyť nebyli všichni sadisti. A jenom někteří jedinci našli v sobě odvahu ukončit život sebevraždou. Při plnění nových a nových direktiv sestupovali krok za krokem dolů – od člověka ke zvířeti. Jejich tváře se stávaly nepopsatelnými. Alespoň já nedokážu nalézt slova, kterými bych vylíčila tváře těch, kdo už se stali *nelidmi*.“¹⁷

3.4 Soud

Po vyšetřování následovalo vynesení rozsudku. „Ten, byť krutý, znamenal pro většinu odsouzcenců vysvobození z hrůz vyšetřovacích procedur a naději na klidnější průběh výkonu trestu. Rozsudky byly často, zvláště v obdobích represivních kampaní, vynášeny mimosoudními orgány se soudními pravomocemi, tzv. trojkami (více viz příloha č. 1) anebo zvláštními poradami (více viz příloha č. 1).“¹⁸ V takovém případě bylo odsouzenému pouze předloženo oznámení o trestu, který mu byl vyměřen.

¹⁵Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s16

¹⁶Ginzburgová, J. Strmá cesta. Praha, 1992. s68

¹⁷tamtéž, s 49

¹⁸Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s16

Autorky odsouzené klasickým způsobem popisují svůj údiv vyvolaný průběhem soudního přelíčení. Adamova-Sliozbergová uvádí, že *soud mohl zasedat i 16 hodin denně a za tu dobu svůj rozsudek vyslechlo okolo stovky lidí, z čehož plyne, že každému případu bylo věnováno průměrně 10 minut.*¹⁹ Na řadu žen působil obsah rozsudku tak emotivně, že omdlévaly na místě nebo dostávaly záchvaty šílenství a hysterie, které po několika minutách střídala apatie. Tak silně na ně působila nejen míra trestu, ale i ztráta naděje na to, že to vše je pouhý omyl. Trápily je vyhlídky na dalekou budoucnost, objevoval se pocit nejistoty a strachu z toho, co je čeká. Jevgenije Ginzburgová prožívala svůj soud podobně emotivně. V jejím případě byl nicméně rozdíl v tom, že předem očekávala trest smrti. Po vynesení rozsudku deseti let vězení s přísnou izolací a ztráty občanských práv na dobu pěti let pocítila štěstí. Nutno podotknout, že onen pocit hysterie se dostavil i u ní, poté co pominulo opojení z vědomí, že její život nekončí, poté, co plně pochopila důsledky soudního rozhodnutí.

Jiné ženy (Jekatěrina Olická, Zajara Vesjolá či Naděžda Ioffe) seznámení s rozsudkem prožívaly klidně. Do značné míry to jistě souvisí i s tím, že byly odsouzeny zvláštní poradou a rozsudek jim byl sdělen v soukromí kanceláře. Některé z autorek (např. Ioffe či Ginzburgová) uvádějí, že stejně jako ony i jiné odsouzenkyně nevěřily, že se režim udrží u moci tak dlouho a předpokládaly propuštění ještě před skončením výkonu trestu. Až čas ukázal, že jejich domněnky byly liché. I ony však pocítovaly smutek, strach a obavy ohledně své budoucnosti.

Z toho usuzuji, že stupeň citového prožitku vyvolaného výší trestu do značné míry závisel na tom, zda byl rozsudek vynesen soudem či trojkou popř. zvláštní poradou. Za nejdůležitější faktor je nicméně nutné považovat psychiku, povahu i fyzický stav té které odsouzené v kontextu s konkrétní situací. Neboť právě to, jak se domnívám, ovlivňovalo chování, prožívání a formování postoje k dané situaci. Neméně důležitou roli hrálo také to, do jaké míry byla daná osoba obeznámena s politickou situací, se zatýkáním, probíhajícím ve společnosti prakticky neustále, jeho důvodech a vším, co následovalo poté. Ženy, které měly dostatek informací, tušily, co je čeká a to jim usnadňovalo situaci. Větší počet zatčených a souzených (zejména se jedná o komunistky plně důvěřující straně a státním orgánům) však chápaly rozsudek jako chybu či křivdu.

¹⁹Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s87

3.5 Transport

Babka uvádí, že *se jedná o přesun do některé z věznic či táborů, kde měli vězni trávit dobu výkonu svého trestu. Ve většině případů byli odsouzení převezeni na vlakové nádraží a naloženi do vagónů, načež následoval dlouhý a fyzicky velice náročný převoz. Tento druh dopravy mohl být později vystřídán cestou na lodi nebo někdy až stovky kilometrů dlouhým pěším pochodem. Po dopravení na místo byli vězni umisťováni do střežených zón nápravně pracovních táborů.*²⁰ Všichni mnou prostudovaní autoři se zde zmiňují o nelidských a nehygienických podmínkách, v nichž byli vězni převáženi, přičemž se jich na několika metrech čtverečních tísnily až stovky.

I zde je zjevný pozorovací talent žen a důraz na detaily. Ve všech ženských dílech se objevují dlouhé pasáže věnované popisu vagónů, svých spolucestujících a jejich příběhů. Podobně jako ve vyšetřovací vazbě, také během transportu vykazovaly ženy tendenci navazovat mezi sebou vztahy a toužily se svěřovat. Pokud dvě vězenkyně pocítily vzájemné sympatie, začaly si důvěřovat, staly se jedna druhé psychickou oporou a byly schopny podělit se spolu i o svůj příděl, oblečení, vodu atp. To je v situaci, kdy člověk sám trpí nedostatkem, velice významné. Obzvláště jasně se tento fakt projevoval u žen převážených z politických izolátorů do pracovních táborů. Po několika letech výkonu trestu v samovazbě přímo dychtily setkat se s jinými lidmi, uslyšet lidskou řeč a vidět také něco jiného než jen betonové stěny cel.

Řada autorek (Vesjolá, Efronová, Adamova-Sliozbergová, Ginzburgová, Petkevičová, Glinková...) se zmiňuje o tom, že si politické vězenkyně čas během transportu (ale i v politických izolátorech, v korekcích apod.) trávený nicneděláním krátily recitací veršů, některé z nich znaly z paměti i několik románů či básnických sbírek. Jednalo se o prostředek k trénování paměti a umožňovalo to únik z nenáviděné reality. Některé z nich (např. Ginzburgová) verše i skládaly což jim pomáhalo procvičit tvůrčí schopnosti, zachovat si psychickou rovnováhu a „zdravý rozum“.

3.6 Hledání důvodů svých útrap

V ženských memoárových textech jsou tyto úvahy shrnuty pomocí jednoduché věty: „Za co?“ S touto otázkou se bylo možné setkat prakticky na každém kroku. Svědčí o tom také zmínka Galiny Veronské: *vězni ji často vyrývali do zdí cel*

²⁰ Babka, L. a Bznoková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s16

a tranzitek“, do lavic i dřevěných stolů a každý výslech nebo rozsudek končil touto otázkou.²¹ Ač v mužských memoárových textech nebývá tato otázka přímo zmíněna, z prostudovaných děl vychází najevo, že i oni si tuto otázku nesčetněkrát pokládali a pokoušeli se na ni během svého věznění či pobytu v pracovním táboře nalézt odpověď. Domnívám se, že symbolizovala šok, bezmoc a neschopnost pochopit, proč se takové bezpráví děje právě tomu danému jedinci. Lidé se dostávali do zdánlivě nelogické situace, již nerozuměli a nedokázali se v ní orientovat, setkávali se s iracionálním zatýkáním a popravami, což navozovalo pocit absurdity a šílenství. Ve své podstatě mohla daná otázka souviset s příslovím, jež bývá v prostudovaných textech také často uváděno: „Když se kácí les, lítají třísky“. To přirovnávalo neprávem zatčeného či odsouzeného k pomyslné třísce, která v tomto případě symbolizuje omyl komunistické strany a policejních orgánů, k němuž však došlo v rámci snahy dosáhnout vyššího cíle.

3.7 Móda a oblečení

Ze studia ženských memoárů vyplývá, že nehledě na nelidské podmínky, v nichž ženy žily ve věznicích a táborech, jejich vzhled pro ně byl stále důležitý. Po příchodu do vyšetřovací vazby jim dozorcí jejich oblečení nechávali, zbavovali ho však veškerých gum, tkaniček apod., což bylo jedno z opatření, která měla znemožnit zatčené spáchat případnou sebevraždu. Již ve vyšetřovacích celách byla patrná snaha vězenkyň o udržení svého oblečení a zevnějšku v dobrém stavu. Často si praly a projevovaly značnou vynalézavost při úpravě svého oblečení. Podle svědectví Niny Gagen-Tornové *i v táboře, kde trestankyním nechali pouze vězeňské „hadry“ a ostatní zabavili, za půl roku u každé našli vyšitou blůzku, kombinézu atp. Vězenkyně sbíraly pytle, v prádelně si vyprosily trochu chlóru, s ním je na sněhu odbarvily, a poté sešily. Páraly staré kalhotky a punčochy, aby získaly nitě.*²² Oděvy bylo v ženských táborech také možné platit za služby či vyměňovat za jídlo. Jevgenija Ginzburgová uvádí, že když se chtěla vyhnout namáhavé práci, vyřešila to jedna halenka, kterou dala hlavní úkolářce. Podobným způsobem bylo možné uplatit také některé dozorkyně.

Z jednotlivých děl je patrné, že oblečení, jímž se mohly odlišovat od ostatních, mělo důležitý vliv na psychiku žen. V krutých sibiřských mrazech nebo pokud byly

²¹Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s619

²²tamtéž, s353

potrestány několikadenním pobytem v prochladlé korekci, jim byl prospěšný každý kousek látky. Nina Gagen-Tornová popisuje zdrcení, jež postihlo její spoluvězeňkyně, když vstoupilo v platnost nařízení, na základě kterého se na vězeňské „hadry“ napsala čísla, jež se zapsala do seznamu. Vězeň se od té doby nesměl hlásit jménem, ale písmenem a číslem. To jim nejen znemožňovalo vyjádřit svou osobnost, ale znamenalo to ztrátu identity jako takové.

Pro ženy tedy není z psychologického hlediska důležitá jen literatura sloužící k oživení ducha, ale také vyjádření vlastní identity např. pomocí kusů oblečení odlišných od vězeňských „hadrů“. Obojí jim pomáhalo udržet si kontakt s normálním životem.

3.8 Sociální rozvrstvení v táborech

Během studia jednotlivých textů jsem zjistila, že základní dvě společenské vrstvy v ženském táboře tvořily politické vězenkyně a kriminálnice. Jelena Glinková tvrdí, že *kriminálnice byly většinou ženy, které pocházely z narušených rodinných poměrů, především neúplných rodin. K tomu docházelo zejména v důsledku války či zatčení a odsouzení jejich rodičů. Takto postižené děti byly umísťovány do dětských domovů, odkud často utíkaly. Následoval život na ulici, bída, hlad a to až do té doby, kdy byly zatčeny za drobnou krádež v obchodě či jiný lehký přestupek.*²³ „Poté, co je společnost ocejovala a zavrhlá, zanevřely na ni a ze všech se brzy staly skutečné kriminálnice, z některých dokonce nenapravitelné recidivistky – v lágrovém žargonu štěkny“.²⁴ Tento názor nicméně charakterizuje spíše krajní případy. Počet těchto žen nebyl nízký. Domnívám se, že jde o důsledek dlouhodobě společensky nepříznivé situace – válka, miliony lidí umístěných v táborech, špatná hospodářská politika... Z jednotlivých děl je však zřejmé, že základ této vrstvy tvořily „kriminálnice tělem i duší“, vražedkyně, zlodějky atd. Výměry jejich trestů byly mnohonásobně kratší, než tresty politických odsouzenkyň, a také jim po propuštění nehrozilo vyhnanství.

Politické vězenkyně byly ženy odsouzené podle paragrafu 58 trestního zákona RSFSR, „...který definoval politicky motivované trestné činy a sankce za jejich spáchání. Formulace jednotlivých odstavců byla natolik obecná, že umožňovala

²³Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s376 a 377

²⁴tamtéž, s377

úcelové zkreslování“.²⁵ Zjistili jsme, že na základě tohoto paragrafu bylo odsouzeno nepřeborné množství lidí, kteří nejenže nebyli politicky aktivní, ale ani veřejně nevyjadřovali své názory. Politickým vězněm se tak mohl stát prakticky kdokoli.

Kriminálnice byly pro své spoluvězeňkyně, podobně jako dozorci, symbolem zvěle. Byly to lidé, jichž bylo třeba se obávat a stranit. Kriminálnice byly ve většině případů velice živé, temperamentní, ale také vulgární a prudké. Nedodržovaly společenské normy a pravidla obecně, neměly sociální citění. Právě toto značně zvyšovalo jejich šance na přežití v táborech – rychleji se adaptovaly k prostředí, nebyl pro ně problém např. okrást fyzicky slabšího vězně o oblečení, zajistit si lehkou práci, vetřít se do přízně brigadýra či dozorce atd. K politickým vězenkyním se kriminálnice často chovaly nadřazeně a útočně.

Je samozřejmé, že celý tábor nebyl striktně rozdělen pouze na tyto dvě skupiny, nýbrž zde existovala celá řada podskupin vznikajících např. vlivem pracovního zařazení, politických názorů či fyzického stavu. V ženských memoárech je však maximální pozornost soustředěna právě na vztahy těchto dvou základních vrstev, což celý problém značně zobecňuje..

Obě skupiny vězeňkyň tvořily vzájemné protipóly, jejichž soužití bylo značně problematické. Navzájem se střetávaly a ovlivňovaly, což vedlo k častým otevřeným konfliktům. Povahové rysy typické pro kriminální vězenkyně prakticky znemožňovaly navázat dialog mezi oběma tábory.

3.9 Pojetí lásky v lágrovém prostředí

Jevgenija Ginzburgová hovoří o možnosti vzniku lásky mezi mužem a ženou v táboře takto: „A co láska? Ta hamsunovská láska, to „zlaté světélkování krve“? Tvrdím, že se mezi námi občas vyskytla. Třebaže naši rigoristé (obzvláště mnoho jich bylo mezi menševiky a esery) popírali možnost čisté lásky na Kolymě, taková láska existovala. Občas se v našich barácích přece jen usídlila, tupená, zneuctívaná, zapatlaná špinavýma prackama, neuznávaná ostatními kolem, ale právě ona byla tím „větříkem v šípkovém keři“.“²⁶ Stejně jako ona také několik dalších autorek (minimálně tři) připouští, že opravdová láska (tím je myšleno cit, jenž je tak silný, že dokáže překonat hranice tábora a dobu věznění, cit, kvůli kterému je člověk ochoten riskovat přísné

²⁵Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha. 2009. s641

²⁶Ginzburgová, J. Strmá cesta. Praha. 1992. s345

ochoten riskovat přísné potrestání či vzdát se svého přidělu jídla ve prospěch druhého) se v táboře vyskytovala, i když velice zřídka. Zamilovaní lidé působili na své okolí šťastně. To bylo v táborových podmínkách nevídané a značně jim to pomáhalo překonávat každodenní útrapy.

Z díla Ginzburgové je dále patrné, že ženy navazovaly vztahy s muži také z jiných důvodů. V takovýchto případech šlo stranou vzdělání či sociální postavení. Hlavními se stávaly jiné priority jako např. děti, rodinné zázemí, vidina normálního života. „Třeba si tu shnijte zaživa, vy fajnovky! Ale já si ho přesto vezmu, ať si o něm říká kdo chce co chce! Jistě, je to falešný hráč, jistě, říká „mý méno je“... Já vystudovala na filologické fakultě skandinávské jazyky. Jenže k čemu mi teď jsou ty skandinávské jazyky? Mám toho dost. Chci mít svůj domek a v něm pec. A děti. Nové děti... Vždyť ty, co se mi narodily tam na pevnině (více viz Příloha č. 1), už nikdy neuvidím. Musím si tedy pospíšet, dokud jsem schopná rodit...“.²⁷

Radka Bzonková považuje za další způsob projevu lásky v lágrovém prostředí lítost. „„Milovat, to je litovat“ zpívá se v jedné lágrové písni. Soucit a politování v podmínkách lágru byly natolik řídké, že platily za projev „skutečné“ a „hluboké“ lásky. „Skutečná“ láska tak vznikala při letmých setkáních, při pohledu na zbědované trestance či trestankyně...“.²⁸

3.10 Sex a děti jako jeho důsledek

Podle Radky Bzonkové je sex typicky *ženským tématem a v lágrovém kontextu nemá nic společného s láskou.*²⁹

Z jednotlivých textů je patrné, že se jedná převážně o doménu kriminálnic a že se v táborovém prostředí k sexu uchýlovaly ženy, jež si chtěly určitým způsobem ulehčit svůj úděl. Pokud žena poskytla muži, co chtěl, dostala odměnou za to drahocenné jídlo, oblečení atp. Výhodné bylo i otěhotnět, neboť taková trestankyně nemusela pracovat a půl roku po porodu dostávala zvětšený přiděl stravy. Většina politických vězenkyň naopak spojovala sex především s ponížením a utrpením. Tuto tematiku rozvíjí ve své práci především Jelena Glinková, přičemž absolutně otevřeně a podrobně popisuje průběh tzv. kolymské tramvaje, tzn. hromadného znásilňování

²⁷Ginzburgová, J. Strmá cesta. Praha. 1992. s343

²⁸Babka, L. a Bzonková R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s28

²⁹tamtéž, s29

jež často probíhalo bez ustání až do smrti obětí.

Shledala jsem, že nehledě na snahu táborové správy ve většině zařízení potírat sex, rodilo se v lágrech velké množství dětí. Nemluvně, jež přišlo na svět v těchto podmínkách, nemělo příliš dobré vyhlídky na přežití ani na svůj další vývoj. Některé autorky (zejména Ginzburgová a Ioffe) ve svých textech uvádějí, že u novorozenať pracovaly ve většině případů kriminálnice, jejichž prioritou byla pouze lehká práce a dětem věnovaly minimální pozornost. Avšak dokonce ani pokud se o děti staraly kvalifikované politické vězenkyně, vyhlídky nemluvnat na přežití nebyly příznivější. Jejich počet byl vysoký a v stávajících podmínkách nebylo možné krmit je mateřským mlékem.

Také ve vztahu matky k dítěti zaznamenávají autorky značné rozdíly mezi přístupem kriminálnic a politických vězenkyň. „Mezi mamkami ovšem naprosto převažují kriminálnice. Každé tři hodiny tropí zdravotnickému personálu skandál. Mateřské city jsou pro ně dobrou záminkou k tomu, aby nesmyslně vyváděly. Sprostě nadávají a srocují se, proklínají nás a vyhrožují zabitím nebo zmrzačením, jestli jejich Alfrédek nebo Eleonokra umře (dávaly dětem zásadně neobvyklá cizí jména).“³⁰ Ze zkušeností Naděždy Ioffe plyne, že pokud se žena milující své dítě a plně se ztotožňující s rolí matky ocitla v „baráku mamek“ (více viz příloha č. 1) s těmito ženami, zákonitě se tam musela cítit nepochopeně a stranou od ostatních.

Jevgenija Ginzburgová pracovala v táboře také s dětmi předškolního věku. Jejich vývoj byl značně zaostalý (ve čtyřech letech neuměly mluvit) a vykazovaly rysy vězeňského chování. Jejich obzor zahrnoval pouze lágrové prostředí, neboť nic jiného nikdy nepoznaly. Vzhledem ke svému vysokému počtu a nedostatku personálu nebyly tyto děti vůbec vzdělávány. Většina z nich ani nepoznala svou matku, jelikož se často stávalo, že ženy, které porodily děti v jednom z táborů, byly po nějaké době převezeny do tábora zcela jiného.

I ve vztahu k dětem je patrný vliv sociálního rozvrstvení v táborové společnosti, především vychází najevo rozdílnost v morálních hodnotách příslušnic obou skupin. Kromě toho je zjevné, že děti, kterým se podařilo přežít kojenecké období, měly vzhledem k prostředí, v němž vyrůstaly, a absenci vzdělání minimální šanci na slušný a plnohodnotný život.

³⁰Ginzburgová, J. Strmá cesta. Praha 1992. s339

3.11 Téma rodiny

Dalším často se objevujícím motivem v ženských vzpomínkách je téma rodiny, neméně významným je motiv matky.

Rodinná pouta byla pro vězněné ženy velice, ba dokonce životně, důležitá. Pokud se však na daný problém podíváme z jiného úhlu pohledu, rodina zbavená jednoho ze svých členů se může z mnoha důvodů s celou situací vyrovnávat hůře než postižený samotný. Jádro věci vidím v tom, že vězni byli neustále něčím zaměstnáni – museli se vyrovnávat s novými náročnými životními podmínkami, tvrdě pracovat a snažit se přežít. Příbuzní na svobodě však žili ve svém zaběhlém stereotypu a měli tak možnost více se věnovat myšlenkám na své dítě, které je kdesi v pustině týráno a musí pracovat do úmoru. Rodinní příslušníci se tak mnohdy snažili apelovat na různé úřady, v drtivé většině případů však neúspěšně.

Pokud byli zatčeni oba rodiče, jejich děti zůstaly bezprizorné. Tehdy se o ně buď starali prarodiče či jiní příbuzní, nebo byly umíst'ovány do dětských domovů, avšak v takovém případě nelze hovořit o kvalitní péči. Vlivem toho selhává funkce rodiny jako základního stavebního prvku státu.

Velice významný je vztah matky a dcery. Olga Adamova-Sliozbergová vypráví o své příhodě, kdy jí intenzivní vzpomínky na matku několikrát přinutily vstát a pokračovat v chůzi, když padala do závějí, zmožená únavou a vysokou horečkou, přesvědčená o tom, že zemře. Její pouto k rodičům bylo tak pevné, že je staré a nemocné po svém propuštění odmítla opustit a žít mimo Moskvu tak, jak jí bylo nařízeno. Tím se její opětovné zatčení stávalo jen otázkou času. Radka Bzonková k tomu dodává: „Obraz matky se v ženském textu někdy též sakralizuje, proměňuje se v ikonu se zázračnou mocí... Matka daruje v ženském lágrovém memoárovém textu život, i když mluví o smrti. Matka je neochvějnou nositelkou naděje a miluje nejsilněji, protože miluje lítostí.“³¹

Dospěla jsem k závěru, že rodina byla ženami chápána jako zdroj potřebné životní jistoty. Během jejich pobytu ve vězení či v pracovním táboře pro ně znamenal návrat ke své minulé rodině, popř. vytvoření nové, naději na znovuzískání této jistoty, na to, že se jejich život opět uklidní a vytvoří si ztracené zázemí.

³¹Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha 2009. s29

3.12 Práce

Jak uvádí Babka, vězni byli využíváni jako levná pracovní síla ve všech táborech na území Sovětského svazu, nejvíce pak v nehostinných a klimaticky nepříznivých oblastech. Zpočátku se jednalo zejména o těžbu dřeva a nerostných surovin, později také o budování průmyslových a hospodářských staveb, železnice atd. Zvláštním způsobem využití vězňů byly šarašky, kde se ti kvalifikovaní podíleli na tajném vojenském nebo hospodářském výzkumu a vývoji.³²

Všechny autorky, které se zabývaly tímto tématem (sedm z jedenácti), tvrdí, že práce v táboře byla velice namáhavá a fungoval princip přidělu stravy na základě množství zvládnuté práce. Autorky poukazují na to, že zcela normálním jevem bylo podplácení brigádyrů či jiné praktiky umožňující převedení na snadnější práce, nejlépe v teple pod střechou. Platilo pravidlo, podle kterého byly lehčí práce přidělovány kriminálnicím, zatímco na ty nejhorší byly posílány trestankyně s politickými paragrafy. Opět se zde objevuje otázka sociálního rozvrstvení obyvatelk tábora.

Ze vzpomínek jednotlivých autorek, především Olgy-Agamovy-Slivozbergové, plyne, že je v zásadě možné rozdělit vězenkyně z hlediska přístupu k práci na tři základní skupiny. První tvořily rozkulačené ženy, jež byly do svého zatčení zvyklé denně pracovat na poli. Pro ně nepředstavovalo splnění pracovní normy nepřekonatelný problém. Druhá skupina sestávala z kriminálnic, jež neměly žádné morální zábrany při podvádění, a také byly dostatečně „přizpůsobivé“. Díky tomu si vždy buď dokázaly zařídit lehkou práci, nebo obejít pracovní postup a splnit tak normu. Poslední skupinu tvořily ženy s politickými paragrafy, jež nebyly zvyklé těžce pracovat a nemohly proto plnit objem zadané práce. Stejně důležité jako splnit normu pro ně bylo plnit úkol kvalitně a pečlivě. Mnohdy u nich docházelo k dilematu, zda podvodem nebo jakousi kličkou zvýšit svou produktivitu práce, tzn. zda klesnout pod svou morální úroveň a dostat více jídla či dodržet své mravní zásady. V souvislosti s tímto tématem se autorky zmiňují o častých případech, kdy vězeň nezvládal pracovní nasazení a stal se z něj „chcípák“ (více viz Příloha č. 1). To v drtivé většině případů postihovalo právě politické vězně. A přece: „Práce byla to poslední, čím jsme se odlišovali od masy demoralizovaných a cynických kriminálniců... Práce byla jedinou lidskou věcí, která nám zbyla. Neměly jsme rodinu,

³²Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s16 a 17

neměly jsme knihy, žily jsme ve špině, smradu, tmě, snášely jsme ponižování... Práce nás zachraňovala. Ti, co nepracovali, umírali hladem a také na následky psychického zhroucení způsobeného nedostatkem rozptýlení – práce. Stávalo se, že umírali i ti, co pracovali, ale bylo jich mnohem méně.³³

Práce v táboře byla práce velice náročná, politické vězeňkyně nicméně vykazovaly tendenci vnímat ji jako potřebné rozptýlení a odreagování se od problémů každodenního života v táboře a snažily se pracovat kvalitně.

3.13 Hlad

Ze vzpomínek autorů je patrné, že nedostatek jídla byl v pracovních táborech permanentním jevem, způsoboval závažné zdravotní problémy, a ty se daly v tamních podmínkách léčit velice obtížně. V některých táborech totiž docházelo k problémům se zásobováním. Stávalo se to např. právě oblasti Kolomy, kam byl možný přístup jen po moři, jež v zimě na několik měsíců zamrzalo, či v dalších nápravně pracovních zařízení situovaných na vzdálených nehostinných územích. Avšak dokonce pokud byl potravin dovážen dostatek, přecházely v praxi přes mnoho párů rukou a k vězni se tak dostal pouze nepatrný zlomek určené porce. Není proto divu, že se s jídlem čile obchodovalo a pro mnohé znamenala i jedna porce otázku života a smrti.

Níže uvedené autorky ve svých dílech popisují momenty, kdy se chléb stal důležitějším než cokoli jiného. Tamara Petkevičová ve svém vyprávění *Jen jeden osud* popisuje, jak *je těžké odolat chlebu ležícímu na sousedčině pryčně, když člověk pociťuje neukojitelný hlad a s určitostí ví, že by si ho při krádeži nikdo nevšiml.*³⁴ Olga Adamova-Sliozbergová líčí podobnou příhodu. *Dosud dostávala bochník chleba měsíčně navíc za dobře odvedenou práci, jen jednou jí ho nepřidělili. Byla z toho natolik zklamaná, že když ji její spoluvězenkyně několik dní poté vítala s úsměvem a slovy: „Utíkej do baráku, koukni se, co máš pod polštářem!“ A ona tam našla tři dopisy od své rodiny, pociťovala zklamání, třebaže od svých blízkých už půl roku nedostala ani řádek.*³⁵

Neustálý hlad byl nepřekonatelným problémem a v kombinaci s prací vězně

³³Babka, L. a Bzonková R. *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Praha 2009. s139, 140 a 142

³⁴tamtéž, s464

³⁵tamtéž, s 134 a 135

ubíjel. Mnohdy stavěl člověka do situace, kdy nebyl schopen myslet na nic jiného. Vyvolával v něm touhu a podněcoval vnitřní zápas mezi uspokojením tělesné potřeby a snahou zachovat si vyšší morální principy, svou lidskost.

3.14 Téma smrti

„Smrt je v lágrovém textu nejintimnějším okamžikem. Podle lágrového imperativu nemá nikdo z vězňů právo „obtěžovat“ svou smrtí ostatní. Je možné (a vzhledem k lágrovým podmínkám i nutné) se fyzicky nacházet vedle umírajícího člověka. Avšak je nemožné pochopit jeho zkušenost.“³⁶

Z ženských děl je patrný pocit osamění během nejrůznějších úmrtí jako je naprosté vyčerpání při pěším transportu či během práce, smrt jako důsledek dlouhodobé nemoci či totálního vyčerpání organismu, vražda i sebevražda. Ty byly v prostředí táborů velice častým jevem. Ženy mají v takovéto situaci tendenci dát najevo soucit a, pokud je to v jejich silách, pomoci či alespoň projevit účast. Např. J. Ginzburgová ve svých vzpomínkách popisuje, jak trávila čas s umírající přítelkyní v transportu a snažila se jí dodat naději na přežití. O. Adamova-Sliozbergová vypráví o tom, že její „partačka“ zkolabovala uprostřed pustiny a ona ji tam nedokázala nechat umrznout.

Velice silný zážitek zaznamenala Galina Voronská ve své povídce *Serpantinka*, což byl mezi vězni velmi obávaný tábor a transport na toto místo byl spojován s jistou smrtí. Ocitla se zde náhodou během jejího převozu do jiného tábora, a to právě v době masových poprav. Strávila dva dny v cele smrti se dvěma ženami, jež čekaly, kdy přijde řada také na ně. To poskytuje nezávislému pozorovateli možnost seznámit se s prožitky člověka očekávajícího svůj konec. Každá se se svým osudem vyrovnávala jinak. Jedna se psychicky zhroutila a při každé připomínce její situace propukala v pláč, hysterický křik a mlátila hlavou do zdi, což značí nejvyšší míru zoufalství. Druhá žena se spíše uzavírala se do sebe a snažila se neprojevat své city a obavy navenek.

Žena, o níž se starala J. Ginzburgová během transportu, umírala velice dlouho na totální vyčerpání organismu. Byla smířena se svou smrtí, kterou chápala jako již nevyhnutelnou věc a svým způsobem také vykoupení z muk, jež zažívala v době

³⁶Babka, L. a Bzonková, R. *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Praha 2009. s 32

věznění. Během studia ženských textů jsem získala dojem, že jako úlevu chápala svůj konec také řada jiných žen, zmožených těžkou prací, nedostatkem jídla, nelidským zacházením...

Každá umírající žena byla nucena prožít si svůj konec sama, zaujmout ke své situaci určitý postoj a vyrovnat se s ní. Jde o velice intimní okamžiky, z nichž jsou i nejbližší lidé vyloučeni a možnosti jejich případné pomoci jsou značně omezené.

3.15 Závěr

Základním faktorem, ovlivňujícím táborový život vězňů i jejich psychický stav, byly podmínky nastavené správou tábora. Stejný vliv však měly také vzájemné vztahy mezi vězni i vztahy s dozorci. V prostředí ženských lágrů patří mezi nejdůležitější prvky především motiv práce, hladu a soužití politických vězeňkyň s kriminálnicemi. Hlad považuji za nejvýznamnější z nich. V táborových podmínkách nebylo možné se mu vyhnout a kvůli němu se vězni ocitali v situacích, kdy byli nuceni rozhodnout se, zda poruší své morální zásady, avšak mnohdy k tomu docházelo, aniž by si to daná osoba stihla uvědomit. Práce v lágrech byla obecně velmi náročná, často nad lidské síly. Nicméně autorky s politickými paragrafy ji chápaly jako nepostradatelnou činnost. Představovala pro ně potřebné rozptýlení a záchranu před psychickým zhroucením. Vzhledem k tomu se snažily vykonávat ji pečlivě. Vztahy těchto žen s kriminálnicemi byly značně komplikované. S ohledem na rozdíly v morálních hodnotách a povahových rysech kriminálnic bylo soužití obou skupin v táborech značně komplikované a domluva mezi nimi či nalezení kompromisu mnohdy nemožné.

Charakteristický je pro ženy pocit osamění a vykořenění umocněný ztrátou rodiny – ať už dětí a muže nebo rodičů či sourozenců. Tato skutečnost výrazně ovlivňuje snahu vytvářet si v prostředí tábora či vězení vazby, jež by alespoň částečně kompenzovaly tento nesnesitelný pocit opuštěnosti. V přátelských vztazích mezi ženami byl kladen důraz na důvěru a porozumění. Pocit osamění je také autorkami často spojován se smrtí. Ta je chápána jako intimní okamžik, kterým si každý musí projít sám a existují velice omezené možnosti, jak člověku jeho úděl ulehčit.

V nepříznivém lágrovém prostředí bylo třeba najít si něco, co by jim pomáhalo udržet si kontakt s běžným životem za ostnatými dráty a umožňovalo v šedé vězeňské mase vyjádřit svou individualitu. Důležité bylo mít neustále na paměti, že jsou stále ještě plnohodnotnými inteligentními lidmi a nejen otroky a odpadem sovětské

společnosti, což jim svým přístupem dávali najevo vyšetřovatelé, dozorcí i vedení táborů. K zajištění těchto potřeb využívala značná část žen literaturu, zejména poezii, neboť umožňovala trénování paměti, tvůrčí schopnosti a v neposlední řadě také útěk z nenáviděné reality. Podobným prostředkem bylo sebevyjádření pomocí výroby oblečení, odlišného od předepsaných vězeňských uniforem. Stejný účel plnila také láska, motiv typický výhradně pro ženskou tvorbu. V lágrovém prostředí se jedná o cit velmi ojedinělý, nicméně autorky ho zachycují hned v několika podobách - láska mezi mužem a ženou, rodiče k dítěti (především matky k dceři) a láska vznikající ze soucitu při pohledu na zbědované vězně.

Ženské vyprávění se nekoncentruje pouze na jednu osobu. Autorky věnují značnou pozornost svému okolí, díky čemuž jsou pro jejich díla typické popisy svých spoluvězeňkyň a jejich životních příběhů. Kromě toho se nad nimi autorky zamýšlejí, komentují je popř. z nich vyvozují závěry. Celkově jsou ženy více společenské a otevřenější vůči svému okolí. Vykazují výrazné sociální citění. Ženské autorky popisují své zážitky značně otevřeně, snaží se postihnout co nejvíce témat a jednotlivé jevy či události hodnotí nejen rozumově, ale i citově. S otevřeností souvisí také téma lásky a sexu.

4. ANALÝZA MUŽSKÝCH MEMOÁRŮ VE SROVNÁNÍ S ŽENSKÝMI

V následující kapitole se zaměřím na charakteristiku mužských memoárů v porovnání s ženskými z hlediska témat, jimiž se autoři zabývali, a postojů, které ve své situaci zaujímal.

4.1 Vyšetřování

Na rozdíl od ženských autorek se muži tématu vyšetřování a výsledků věnovali mnohem důkladněji. Značná část autorů (deset ze čtrnácti) se zabývala detailními popisy výsledků, jejich průběhu a, pokud se s ním setkali, i fyzického mučení, k němuž se vyšetřovatelé často uchýlovali. Přibližně pět autorů z deseti zachytilo onu „taktiku cukru a biče“.

Někteří muži (především níže uvedení), jevíli tendenci projevovat vůči svým vyšetřovatelům vzdor a mnohdy až drzost. Např. Karlo Štajner *jako odpověď na vyšetřovatelovy výhrůžky s ledovým klidem odpověděl, že požaduje, aby ho okamžitě odvedli do cely, nedovolí, aby s ním zacházeli jako se psem.*³⁷ Z popisu výsledků Ivana Soloněviče jsem získala dojem, že se na základě logické úvahy snažil odhadnout, kam vyšetřovatel výslech směřuje a čeho se snaží dosáhnout. Nedával najevo strach, jednal s ním uctivě, ale ne jako s obávanou autoritou. Mezi nimi v této otázce vyniká Slavomir Rawicz, jenž ve svém díle vzpomíná na výsledky v charkovské vazební věznici. Po několika stránkovém detailním popisu těch nejbrutálnějších vyšetřovacích metod připouští, *že vždy pociťoval jistou zvědavost, co si na něj vyšetřovatel zase vymyslel.*³⁸

Při jednom z výsledků ve vyšetřovací vazbě v Lubjance ho vyšetřovatelé nutili podepsat protokol o vyšetřování a chystali se mu vylít na ruku žhavý asfalt. Rawicz to komentuje slovy: „Myslím, že bych je velmi zklamal, kdybych se v této fázi uvolil podepsat. První ukápnutí asfaltu bylo strašné. Prudce se mi vpalovalo do hřbetu ruky, žár na svraštělé a promodralé kůži ne a ne odeznít. První kapka byla nejhorší. Skutečný vrchol bolesti. Ostatní kapky už mě tak trochu zklamaly. Držel jsem se při vědomí odhodlán vzdorovat. Když mi na konci výsledku řekli, že bych měl být rád, že mohu podepsat levou rukou, ukázal jsem jí, že se mýlí.“³⁹ Zde je však třeba uvést,

³⁷Štajner, K. 7000 dní na Sibíři, Praha, 2008. s16

³⁸Rawicz, S. Dlouhá cesta, Skutečný příběh strastiplné pouti za svobodu. Brno, 2007. s13

³⁹tamtéž, s17

o typické vlastnosti. Během studia memoárových děl jsem se s podobným postojem setkala ojediněle i u žen, avšak nezanedbatelná část vyšetřovaných mužů i žen se zalekla a doznala.

Mužští autoři jeví tendenci popisovat své krajně nepříjemné zážitky, jako je např. amputace části končetiny (Jakob Efrussi), zpráva o úmrtí příbuzného (Karlo Štajner), fyzické mučení při výslechu (Slavomir Rawicz) aj. značně neosobně, bez citového prožitku, jako by se to dané osoby přímo netýkalo.

To, jakým způsobem se muži a ženy chovaly během výslechů záviselo, do značné míry záviselo na fyzické a psychické odolnosti konkrétního jedince. Podle mého názoru se jedná o vypjatou situaci a nikdo předem nemůže odhadnout, jak by se sám zachoval. Navíc, je z různých svědectví patrné, že vše záviselo na důslednosti vedení výslechu, tzn. na konkrétních vyšetřovateliích a na tom, zda se uchýlili k psychickému vydírání či mučení atd. Onu neosobnost vyjadřování svých nepříjemných zážitků shledávám typicky mužským prvkem. Krátké důrazné věty, které ve svých textech mnohdy používají, ještě více podtrhují hrůznost popisovaného faktu. To je způsob vyjadřování naprosto odlišný od ženského důrazu na cit.

4.2 Transport

Naprostá většina mužů se stejně jako ženy zabývala tématem transportů. V mnou prostudovaných dílech věnovali autoři přibližně stejnou pozornost cestě vlakem jako lodí. Dva z nich (Slavomir Rawicz a Michael Krupa) popisují transport pěší, v jejich případě několik set kilometrový pochod nehostinnou Sibiří.

Také muži líčí nehumánní a nehygienické podmínky ve vagónech, nákladních prostorech námořních lodí apod., kde mohli strávit až několik měsíců. „Tvrdý tlak mě sunul k jednomu konci vagonu. Obě ruce jsem měl přitisknuté k tělu. Nemohl jsem si sednout, a když jsem chtěl zvednout ruku, musel jsem požádat muže vedle sebe. Ten se opřel zády o svého souseda na druhé straně, a tak mě poskytl trochu potřebného prostoru.“⁴⁰ Mezi další často zmiňované problémy patřily např. absence sociálního zařízení a zdravotní péče, nedostatek jídla, v létě nesnesitelné horko a nedostatek větrání, v zimě naopak přílišný chlad a absence vytápění...

Autoři mnou prostudovaných memoárů se vyhýbají rozsáhlejším popisům. To se netýká pouze zachycení vagonů a svých spolucestujících během transportu,

⁴⁰Rawicz, S. Dlouhá cesta, skutečný příběh strastiplné pouti za svobodou. Brno, 2007. s38

ale prostředí, které je obklopovalo obecně. Shledala jsem, že se k popisu uchylují, pouze pokud se pomocí něj snaží něco dokázat či přiblížit nebo pokud je dané místo něčím důležité. Např. Ivan Soloněvič detailně popisuje táborový barák, v němž vězni žili a přikládá přesný náskres, čímž demonstruje nelidské podmínky.

Dále se také zde setkáváme s případy, kdy jedna událost či pronesená věta rázem ovlivnila náladu obyvatel celého vagónu, cely apod. To považuji za typický jev v situacích, kdy je mnoho lidí pohromadě a všichni strádají nedostatkem např. jídla, prostoru, lásky, péče... Slavomir Rawicz popisuje, *jak začal jeden vězeň během transportu ve vagonu vyprávět o báječném dortu, který pekla jeho žena na svobodě. Vyvolalo to hrobové ticho, během něhož si každý přítomný představoval, pečící se dort, jednotlivé suroviny, vůni... Ticho přerušilo zaskučení, ať toho pro lásku Boží nechá, nebo posluchač zešílí. Připojovaly se další hlasy a autor po onom dortu toužil ještě několik dní.*⁴¹

Přestože se pěšímu transportu věnovali jen dva autoři, považuji ho vzhledem k jeho fyzické a psychické náročnosti za velmi význačné téma. Dle tvrzení autorů mohli vězni ujít připoutání jeden k druhému, často za vichřice, s minimem jídla a za nepřetržitého dozoru vojáků více než tisíc kilometrů. Je zajímavé, že muži se tu věnují více svému okolí než svým vlastním prožitkům. Popisují vězně umírající za chůze, chování eskorty, kolik kilometrů ušli za den, jak se vyhýbali vlkům... Nevěnují se však podrobněji svému nitru. To podtrhuje teorii onoho neosobního vyjadřování svých vzpomínek. Srovnání s analogickými zážitky ženských autorek je v rámci tohoto tématu možné jen omezeně, jelikož s pěším transportem měla zkušenost pouze jediná autorka, Tamara Petkevičová. Kromě toho, že se v jejím případě jednalo o „pouze“ přibližně sedmdesátikilometrový pochod v nesnesitelném horku, je v jejím přístupu k ztvárnění svých vzpomínek patrná ještě jedna odlišnost. Na rozdíl od výše zmíněných mužských autorů přikládá Petkevičová značný význam svým pocitům a prožitkům během pochodu. Díky jejímu svědectví si můžeme udělat představu o tom, co se mohlo odehrávat v mysli člověka, jenž se ocitl v podobné situaci: „Vyčerpání! Přemáhání! Děs šílenství bez vody! Netušila jsem, co dokážu vydržet a co zvládnou. Vnímala jsem sama sebe jako nepochopitelnou absurdní náhodu. „Zapomeňte na to, že jste žena!“ poučovala mě dáma v perziánovém paletu, která mě zatýkala. Vypadalo to, že teď nadešla příležitost zapomenout na to, že jsem vůbec

⁴¹Rawicz, S. Dlouhá cesta, skutečný příběh strastiplné pouti za svobodou. Brno, 2007. s47 a 48

člověk. Abych si uchovala toto vědomí, šla jsem a šla, vedená šílenou nelidskou tvrdohlavostí, která mě samotnou překvapovala. V transportu jsem byla nejmladší. Vedle mě kráčely starší ženy. Každá se přemáhala, jak uměla. Když některá padla, tak mlčky, bez nářků. Hned bylo jasné, jak je každý sám.⁴²

Na základě výše uvedeného považuji za nejvýznamnější rozdíly v přístupu obou pohlaví k danému tématu to, že ženy věnovaly na rozdíl od mužských autorů značnější pozornost popisům okolního prostředí a svých spoluvězněů a vykazovaly tendenci navazovat s nimi vztahy. Dále, pokud je možné soudit z omezeného rozsahu tří zdrojů, ženy během popisu svých zážitků z pěšího transportu stavěly do popředí své nitro, s čímž kontrastuje mužská uzavřenost a neosobnost.

4.3 Práce

Jde o další z témat zmiňované ženskými autorkami stejně jako autory mužskými. Shledala jsem, že v zásadě platila v ženských táborech v rámci pracovního procesu stejná pravidla a zákonitosti jako v táborech mužských.

Za zjevný rozdíl pokládám to, že práce mužů byla nesrovnatelně náročnější než práce žen. Z prostudovaných textů mužských i ženských autorů jsem získala představu o tom, jaké druhy pracovního zařazení existovaly.

Mezi práce lehké patřily v obou prostředích činnosti spojené s úklidem vnitřních prostor, odklizení sněhu, práce v nemocnici, v kuchyni atp. V prostředí ženských táborů patřila mezi jedny z nejtěžších prací těžba dřeva v lese. V mužském prostředí však byla tato práce považována pouze za střední zátěž. Za nejnáročnější zde autoři pokládají všechny činnosti spojené s těžbou nerostných surovin, údržbou či výstavbou železničních tratí, budováním průmyslových a hospodářských staveb atd. V porovnání mezi muži a ženami je patrný jejich diametrálně rozdílný postoj k práci. I pro ně představovala práce nutnost, neboť nic neděláním je deprimovalo. Na druhou stranu byla v jejich podmínkách nesnesitelně těžká a ve spojení s hladem je velice rychle zabíjela. Od toho se odvíjel mnohem negativnější postoj mužů k práci. Šalamov tvrdí, že tábor byl: „místo, kde učili vězně nenávidět fyzickou práci, nenávidět práci vůbec.“⁴³ Dále komentuje daný problém takto: „Do Šmejlovovy brigády se smetala lidská škvára – lidský odpad zlatého naleziště. Z kutacího příkopu, kde se dobývá

⁴²Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s458

⁴³Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s41

písek a skrývá rašelina, existovaly tři cesty: „pod sopku“ do bezejmenných společných hrobů, do nemocnice nebo do Šmeljovovy brigády – tři cesty, po kterých šli dokapávat chcípáci. Brigáda pracovala na stejných místech jako ostatní s tím rozdílem, že se jí svěřovaly podřadnější úkoly. Hesla: „splnění plánu je zákon“ a „za splnění ručí každý rubač“ nebyla na pracovišti jen prázdná slova. Vykládala se tak: nesplnil jsi normu – porušils zákon, oklamal jsi stát a zodpovíš si to délkou trestu, případně životem.“⁴⁴ Značně negativně popisuje svou zkušenost také Karlo Štajner: „Pracoval jsem na překládce cínové a měděné rudy na první stavbě, kde se zpracovávala ruda. Dělal se od osmi ráno do osmi večer. Za tu dobu musel každý vězeň vyložit šestnáct tun rudy. Každý dostával šest set gramů chleba, dvakrát denně teplé jídlo (půl litru polévky, dvě stě gramů kaše a jednoho sledě). Všechny, kteří nesplnili normu, shromáždili a museli pokračovat v práci přesčas. Každé dvě hodiny byli do tábora vráceni ti, kteří dosáhli žádaného výsledku. Někteří však zůstávali na pracovišti i do rána a pokračovali v práci se svou brigádou, která přišla na novou směnu. Lidé padali vyčerpaním. Nohy je neunesly. V bezvědomí byli dopravováni do nemocnice. Některé vrátili k životu tím, že je házeli do studené vody. Mnohým to nepomohlo. Když začaly být smrtelné případy z přemíry práce příliš časté, nařídila správa tábora, že se pro splnění normy může pracovat jen dvě hodiny přesčas...“⁴⁵ Ve studovaných textech je popisováno také bití vězňů při práci, o čemž se ženské autorky vůbec nezmiňují. Karlo Štajner uvádí, že je při práci, jakožto politické vězně, hlídali vojáci, jejichž prémie závisely na splnění normy. Pokud vězni denní normu neplnili, vybíjeli si na nich vztek a docházelo ke krutému bití. Jestliže se vojákovi zdálo, že vězeň pracuje málo intenzivně, donutili ho se v ukrutném mrazu svléknout...⁴⁶

Není proto divu, že se naprostá většina vězňů snažila těžkým pracím vyhybat. Za zajímavou, a především pravdivou považuji teorii Ivana Soloněviče. Ten tvrdí, že v táboře bylo jedno, jaké měl člověk vzdělání a společenské postavení na svobodě. V táboře byli všichni nově příchozí ihned zařazeni na „společné práce“. Tím se člověk stal součástí bezejmenné masy, na niž sovětská moc nebere žádný ohled, dostal se do soukolí absurdní a nelítostné mašinérie, jež člověka deptá a ubíjí. V mase člověk neměl možnost ovlivňovat svůj osud a věčně mu hrozilo nebezpečí, že ho převezou

⁴⁴Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s96

⁴⁵Štajner, K. 7000 dní na Sibíři. Praha, 2009. s52

⁴⁶tamtéž, s85

*do jiného tábora aj.*⁴⁷ Někteří to podobně jako Karlo Štajner řešili tím, že se ihned po jejich převedení na těžké práce snažili najít jinou, lehčí, přičemž využívali svých známých a různých náhod, které jim přišly do cesty. Takovou náhodou bylo např. setkání Varlama Šalamova s lékařem, který ho léčil. Začali si rozumět a on z něj udělal zdravotníka, čímž mu zachránil život. Někteří z vězňů sebrali veškerou kuráž, jako např. K. Štajner či I. Soloněvič, a poprosili o lehčí práci poskoka, brigadýra, někoho z vedení tábora.... Ti, kteří neměli kuráž ani štěstí na náhody a shledali svou situaci déle neúnosnou, řešili své problémy tzv. „sebepoškozením“. Šlo o to, že se vězeň sám pokusí přivodit nemoc popř. úraz. Dle Štajnera *mohl vězeň sníst kousek mýdla nebo se na lačný žaludek napít studené vody, to přivodilo dotyčným průjem a znamenalo to šanci na odpočinek v nemocnici. Stávalo se nicméně, že se dotyční potom svých problémů nemohli zbavit a posléze kvůli nim zemřeli.*⁴⁸ Je možné setkat se zde i se záměrně přivozenými omrzlinami či useknutými prsty. Mezi ženskými autorkami se tohoto tématu dotkla např. Jevgenija Ginzburgová. V jejím podání se však jedná pouze o doménu kriminálnic nucených pracovat. V mužských memoárech se s tímto jevem setkáváme mnohem častěji (Šalamov, Soloněvič, Štajner aj.) a výjimku netvoří ani političtí vězni.

Pracovní podmínky mužů byly nesrovnatelně těžší, než pracovní podmínky žen. I pro muže byla práce nesmírně důležitá. Pokud však byli nuceni vykonávat tu nejtěžší, stávala se pro ně hrozbou, jelikož jim brzy přivodila smrt. Proto se snažili takové práci vyhýbat. S tím souvisí také autory často zmiňované pokusy o „sebepoškození“, simulace, pokusy o sebevraždu apod.

4.4 Hlad .

Taktéž tímto tématem se muži zabývají stejně podrobně jako ženy. I pro ně totiž bylo neustálé hladovění spojené s těžkou fyzickou prací, a z toho plynoucích onemocnění, utrpením. – O tom svědčí také slova Jakova Efrussiho: „Je třeba říct, že neustálé hladovění má na lidskou psychiku ničivý vliv. Myšlenky na jídlo se nejde zbavit, člověk o něm přemýšlí neustále. K fyzické churavosti se přidává i morální, protože neustálý pocit hladu je ponižující, připravuje člověka o sebeúctu, o pocit vlastní důstojnosti. Všechny myšlenky se soustředí na řešení jediného cíle: jak se dostat

⁴⁷Soloněvič, I. Koncentrační tábor: Rusko. Praha, 2000. s51

⁴⁸Štajner, K. 7000 dní na Sibiři. Praha, 2008. s90

k jídlu?⁴⁹ Není proto divu, že, jak uvádí Šalamov, *nikdo v sobě nenašel vůli odtrhnout oči od jídla, mizejícího v ústech druhého člověka.*⁵⁰

Přibližně tři mužští autoři se rovněž dotýkají otázky rozdílu mezi množstvím jídla, které bylo vězňům určeno a reálnými porcemi. Varlam Šalamov dále uvažuje, na jakém základě byly tyto přiděly sestavovány. Domnívá se, že *se tak dělo v kanceláři za účasti lidí neznalých problematiky, a vzhledem k tomu nebyl brán ohled na živou váhu vězňů. Jeho teorie říká, že v důsledku nedostatečné výživy vězni malí vzrůstem a hubení slábli a umírali mnohem pomaleji než ti vysocí a urostlí.*⁵¹ Na základě svědectví bylo hladovění zapříčiněno tím, že po převzetí jídla dovezeného do tábora se na úkor vězňů obohatili skladníci, dozorcí, zloději i kuchaři. Základ vězeňského jídelníčku tvořil chléb, nekvalitní polévka, slanečky a „šlichta“, tak bylo vězni nazýváno teplé jídlo kašovitě formy, nejlepší, co mohli za normálních okolností dostat.

Osobitý pohled na tuto problematiku má Ivan Soloněvič. Ten se ve svém díle *Koncentrační tábor: Rusko* snaží postihnout tragédii GULAGu na pozadí politické a sociální situace v tehdejším Sovětském svazu. Dospěl k závěru, že nejen vězni v pracovních táborech a věznicích, ale i svobodní sovětské občany trpěli hladem a nedostatkem základních potřeb. *Pro některé společenské vrstvy tak byl dle jeho názoru život v táboře stejný, nebo dokonce snazší než život na svobodě. Jednalo se především o chudé mužiky, kteří dostávali v táboře víc jídla, než měli na svobodě a někteří proto posílali balíčky domů svým rodinám.*⁵²

V prostředí mužských táborů byly zaznamenány také případy, kdy se kvůli jídlu vraždilo. Např. Karlo Štajner zmiňuje příhodu, v níž *kriminální vězeň patnácti ranami nožem ubodal brigádyra, politického vězně, jenž měl za úkol rozdělit chleba mezi své pracovníky. Ten se mu pokusil zabránit v krádeži většího množství, než které mu náleželo. Dále Štajner uvádí, že krvavé bitky byly při dělení jídla v baráku častým jevem.*⁵³ Svědectví jiných autorů (např. Fidelgolce ale i Ginzburgové) poukazuje na to, že pokud byl za rozdělení přidělu zodpovědný některý z kriminálních vězňů,

⁴⁹Babka, L. a Bzonková, R. *Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy*. Praha, 2009. s317

⁵⁰Šalamov, V. *Kolymské povídky*. Praha, 1995. s15

⁵¹tamtéž, 89

⁵²Soloněvič, I. *Koncentrační tábor: Rusko*. Praha, 2000. s38

⁵³Štajner, K. *7000 dní na Sibíři*. Praha, 2008. s85

bylo jídlo z převážné části rozděleno mezi jeho souputníky a na politické vězně nemuselo zbýt vůbec nic. Opět se zde dotýkáme problematiky soužití kriminálních a politických vězňů. V mužských dílech byly ojediněle zaznamenány i případy, kdy vězni lovíli krysy či jinou zvěř (Varlam Šalamov), živilí se mršinami (Georgij Vagner) atd., s čímž jsem se během studia ženských memoárů nesetkala.

Jídlo bylo životně důležité pro všechny vězně. V této otázce hovoří zážitek K. Štajnera za své: „Při rozdělování jídla strčili jednou do nějakého mladíka a ten vylil svoji polévku. Byl zoufalý. Vrhł se na zem a s pláčem polévku lízal jako pes. Ještě dlouho potom se nemohl uklidnit a plakal jako dítě.“⁵⁴ Tuto potřebu si uvědomovali také dozorcí a vedení tábora. V některých lágrech ji proto využívali k motivaci vězňů v rámci pracovního procesu (viz zmínka Olgy Adamovy-Sliozbergové o bochníku chleba, který byl přidělován pracovním plnicím normy). Z prostudovaných děl mužských autorů vychází najevo, že pro mnoho vězňů mužského pohlaví byla machorka (více viz Příloha č. 1) stejným lákadlem jako jídlo. Karlo Štajner líčí situaci, kdy dozorcí právě kuřivem motivovali muže k vyšším pracovním výkonům: „Potom začalo skutečné pracovní běsnění. Lidé se vzájemně povzbuzovali a honili až k nemožnosti. Touha získat něco málo tabáku je vedla až k nelidským výkonům. Pracovalo se bez odpočinku. Na tomhle všeobecném úsilí se museli podílet nekuřáci stejně jako kuřáci. Přátelé se kvůli listu tabáku navzájem obviňovali a přeli. Navečer lidé s napětím očekávali, až se brigáda vrátí s tabákem, a snili o tom, jak si zapálí svoji cigaretu. Nekuřáci zase uvažovali, jak vymění machorku za chleba. Trestanci se tloukli lopatami a vůbec vším, co jim přišlo pod ruku. Někdy bývali i podvedeni. Slíbený tabák nepřišel. Dozorci prostě tvrdil, že norma splněna nebyla.“⁵⁵

Muži i ženy se v rámci tohoto tématu zabývali podobnými motivy a také zaznamenávali podobné pocity. Postoj mužů se dle mého názoru liší větší přímostí, prudkostí a důrazností mužského charakteru. Muži snadněji odhazují zábrany, což se projevuje zmíněnými potyčkami při rozdělování jídla, lovem krys, živením se mršinami atd.

4.5 Vztahy mezi vězni a sociální rozvrstvení

I tomuto problému věnovali autoři obou pohlaví stejnou pozornost.

⁵⁴Štajner, K. 7000 dní na Sibíři. Praha, 2008. s91

⁵⁵tamtéž, s113

Po prostudování textů mužských autorů jsem shledala, že zatímco ženy rozdělení vězňů značně zobecňují, z mužských děl je mnohem patrnější dělení těchto základních skupin na jednotlivé podskupiny. Následující odstavec nebude pokusem o seznámení čtenáře s podrobnou hierarchií panující v táborech, neboť to na základě prostudovaných děl není možné. Je navíc velmi pravděpodobné, že se rozvrstvení v jednotlivých lágrech lišilo. Pokusím se proto spíše jen zaznamenat postřehy a zkušenosti jednotlivých autorů.

Jurij Fidelgolc ve svých vzpomínkách zachytil různé skupiny vězňů, které existovaly v tranzitním táboře Vanino (více viz Příloha č. 1) v době, kdy tam pobýval a přibližuje jejich hierarchii v rámci táborového „společenského žebříčku“: „Rozdělení jednotlivých zón (více viz Příloha č. 1) bylo přísně stavovské. V jedné zóně byli „pociví“ zloději (takzvaná barva), v další pak pichny, ve třetí pakáž neboli machnovci a ve čtvrté „společensky nebezpečné živly“ neboli fašisti – tedy my, hříšníci s osmapadesátkou na krku.“⁵⁶ Autor tyto skupiny dále charakterizuje, popisuje vzájemné vztahy a nepsaná pravidla, kterými se řídily. Uvádí, že mezi nimi panovala nenávist a příslušníci jedné kasty členy té druhé surově bili, vraždili a ani znásilňování mužů muži nebylo výjimečným jevem. Ze svědectví Jurije Fidelgolce i některých dalších autorů (Efrussi, Pavlič, Šalamov, Soloněvič...) je zřejmé, že kriminální vězni mnohdy zaujímali v rámci tábora vyšší postavení než vězni političtí. Mívali také lepší vztahy s dozorcí, jež byly založené např. na podplácení nakradenými věcmi. Často jim byl svěřován dozor nad jinými vězni, dělení jídla v rámci baráku apod. činnosti. Jakov Efrussi zmiňuje, že *nejvýše postaveným vězněm v táboře byl starosta* (více viz Příloha č. 1), *který měl své pomocníky a dobrému postavení se těšili také poskoci* (více viz Příloha č. 1). *Tito vězni nikdy netrpěli nouzí.*⁵⁷ Z jednotlivých děl je zřejmé, že mezi politickými vězni obdobně přísné hierarchie nepanovala. Spíše je možné říci, že existovaly různé podskupiny, při jejichž vydělování hrály hlavní roli politické důvody, národnost apod. Jejich vzájemné vztahy můžeme označit za spíše neutrální. Největší pozornost těmto kategoriím věnují pravděpodobně Ivan Soloněvič a Karlo Štajner. Posledně jmenovaný se ve svém díle zmiňuje o ruských politických věznicích, Španělích, Indech, Číňanech, Němcích, Polácích, galejnicích (více viz Příloha č. 1),

⁵⁶Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s328

⁵⁷tamtéž, s318 a 319

ruských vojáků, kteří se vrátili z finského zajetí na konci sovětsko-finské války atp. Dále zde byli zmiňováni menševici, eseri, komunisté... Ivan Soloněvič věnuje zvláštní pozornost mužikům (viz kapitola Hlad), důsledkem kolektivizace a zavedení společného vlastnictví jedné z nejchudších a důsledně likvidovaných obyvatel ruské společnosti. Dále představuje *Urky, což byla společenská vrstva původně bezprizorných dětí, které vyrostly bez dozoru dospělých. Urkové se živili na smetištích, spali na haldách uhlí, cestovali zavěšení na vagónech, chodili polonazi, byli to obávaní zloději a násilníci. Autor je přirovnává k vlkům, kteří všechno vydrží a neustále bojují o přežití.*⁵⁸ Zde je nutné uvést, že v ženských táborech panovalo analogické rozdělení vězenkyň, autorky mu však nevěnovaly přílišnou pozornost.

Domnívám se, že prostředí mužských táborů bylo, vzhledem ke vztahům, jež panovaly mezi jednotlivými skupinami vězňů, a náročnějším pracovním podmínkám mnohem živelnější a krutější než prostředí táborů ženských. Během studia ženských memoárů jsem se téměř nesetkala s případem, kdy by kriminálnice fyzicky napadla kriminálnici nebo vězenkyni s politickým paragrafem. Buď ženy těmto incidentům nevěnovaly pozornost, nebo k nim nedocházelo příliš často. V prostředí mužských táborů se však jedná o věc velmi častou a jednotlivé incidenty se mnohdy vyznačovaly ohromnou brutalitou. Toto nevyplývá pouze ze vzpomínek Jurije Fidelgolce, ale i řady dalších autorů (Pavlič, Šalamov, Efrussi...). Např. Karlo Štajner popisuje *pokusy některých zločinců, kteří se pokoušeli vyhnout náročné práci v kamenolomu. Jeden kriminálník druhému, sedícímu u ohně, z ničeho nic sekerou rozťal hlavu. Vyšetřování trvalo obyčejně tři až čtyři měsíce a po tu dobu zločinci nemuseli pracovat.*⁵⁹ S podobnými událostmi jsem se během studia memoárů u politických vězňů nesetkala.

Kriminálnici politické vězně často ponižovali. Nejde pouze o krádeže jídla, oblečení, nadávky, výhrůžky apod., jež byly zmiňovány ženskými autorkami. Zde byli nuceni např. škrábat kriminálníkům nohy, spát na podlaze, zatímco oni spali na pryčnách, vynášet parašu (více viz Příloha č. 1) atd..

Tři autoři se zmiňují o oblíbené hře kriminálních – kartách. její pravidla dle mého názoru podtrhují nezáměr a neúctu kriminálních nejen ke svým spoluvězňům, ale i k obecně přijímaným normám chování a pravidlům. „Hrálo se o jídlo, chleba,

⁵⁸Soloněvič, I. Koncentrační tábor: Rusko. Praha, 2000. s33 a 34

⁵⁹Štajner, K. 7000 tisíc dní na Sibíři. Praha, 2008. s58 a 59

o polévku, o oděv. Kriminálníci hráli i o oděv jiných trestanců. Oběť klidně seděla na svém místě a nic netušila. Náhle k ní přistoupil kriminálník a požádal, aby svlékla nějakou část oděvu. Zpěčovat se nikdo nemohl. Hrál se i o životy jiných lidí. Po konfliktu mezi kriminálníky, když bylo třeba někoho zlikvidovat, to měl provést ten, kdo ve hře prohrál. Byly i případy, že taková oběť byla předem vyrozuměna. Pak docházelo k honbě na ni. Někdy taková honba trvala i roky, dokud si vrah nedokázal vyčíhat svou oběť a splnit „dluh z karet“.⁶⁰

Prostředí mužských táborů tedy bylo nesrovnatelně drsnější než ženských. Hlavní problém jsem však shledala v tom, že v mužském prostředí si byly jednotlivé skupiny vězňů mnohem větší hrozbou. Agresivita, neúcta především kriminálních vězňů ke svému okolí a k pravidlům, násilí, zabíjení pro zábavu, všudypřítomná zvůle a šikana nejen ze strany dozorců, ale také spoluvězňů atd. To všechno získávalo v mužských lágrech na intenzitě a činilo z nich opravdové peklo. Ale proč si byli muži navzájem mnohem nebezpečnější než ženy? Domnívám se, že příčinou jsou některé rysy mužského charakteru ještě umocněné nastavenými podmínkami. Tím míním vyšší míru agresivity ve srovnání s ženami, větší přímost, prudkost, individualismus, snahu prosadit svou vůli za každou cenu atp.

4.6 Téma smrti

Jelikož smrt byla v lágrovém prostředí všudypřítomným jevem, věnovali jí autoři mužských memoárů stejnou pozornost jako ženy. I zde je z jednotlivých děl patrný onen pocit osamění, který doprovází proces umírání v táborovém prostředí.

Zdá se však, že vzhledem ke skutečnostem, uvedeným především v předchozí kapitole, celková situace na muže v táboře doléhala silněji než na ženy. Následkem toho zaujímali v krajních situacích specifický postoj k životu, se kterým se u ženských autorek setkáme jen ojediněle. Konkrétně je míněn pocit jakési lhostejnosti v otázce svého dalšího života či smrti. „Pluli jsme po proudu a mleli jsme z posledního, „doklepávali jsme“, jak se říká lágrovou hantýrkou. Už nás nic nerozčilovalo, žilo se nám snadno v sevření cizí vůle. Nesnažili jsme se ani zachovat si život a dokonce jsme spali na rozkaz, podle rozvrhu táborového dne. Duševní klid, který nám přinášela citová otupělost, připomínal onu nejvyšší svobodu kasáren, o jaké snil Lawrence,

⁶⁰Štajner, K. 7000 dní na Sibíři, Praha, 2008. s66

nebo tolstojovské neodporování zlu...⁶¹

V souvislosti s tím byla smrt muži chápána jako vysvobození od muk jejich současného života mnohem intenzivněji než ženami. S tím jsou spojeny také ony snahy přivodit si úraz, dostat se do nemocnice a získat tak možnost odpočinku či pokusy o sebevraždu. Během studia textů jsem se však setkala také s případy vězňů, kteří se snažili přežít stůj co stůj a myšlenku o smrti či sebevraždě si pokoušeli nepřipouštět. Z toho důvodu se domnívám, že vše závisí do značné míry na síle osobnosti konkrétního vězně a přísnosti táborových podmínek, v nichž byl nucen žít.

Podobný zážitek jako Galina Voronská v povídce Serpantinka zaznamenal také Karlo Štajner. Ten strávil několik měsíců v táborové věznici NKVD v rámci vyšetřování jeho v pořadí již druhého obvinění. *Problém tohoto vězení spočíval v tom, že se zde nacházeli vězni, jejichž vyšetřování již bylo skončeno a oni očekávali předvedení před soud či oznámení verdiktu zvláštní rady. S nimi tu byli i lidé k trestu smrti již odsouzení. Vězni souzení zvláštní radou však mnohdy nebyli seznámeni s již vyneseným rozsudkem smrti. Když je potom vedli do místnosti, kde se popravu vykonávaly, mysleli někteří, že je vedou k soudu. Autor v tom shledává výhodu a svůj názor podporuje tvrzením, že smrt jako taková nebyla pro většinu lidí tím nejstrašnějším. Mnozí po ní i toužili. Strašné naopak bylo čekání na ni, trvalo někdy měsíce i roky.*⁶² To stavělo tyto vězně do stejné situace, v jaké se ocitly ony dvě ženy v povídce G. Voronské. Ze vzpomínek K. Štajnera jsem vyvodila, že někteří vězni byli se svým osudem vnitřně smířeni a na popravu odešli v klidu. Jiní stále lpěli na životě a nechtěli o něj přijít. Chování lidí v této konkrétní situaci může souviset také s tím, zda o svém rozsudku věděli již dříve nebo vše pochopili, až když do cely vstoupila skupina dozorců a dotyčný se dovтіpil, co se děje. Karlo Štajner ve svých vzpomínkách popisuje právě tento druhý případ. *Jednoho z jeho sousedů v cele se pokoušeli odvést na popravu pod záminkou, že se ho velitel chce jen na něco zeptat. Muž však odmítl odejít. Následuje scéna, během níž se vězeň vši silou drží pryčny, několik dozorců ho surově bije a nakonec za nohy táhne pryč z cely. Štajner také komentuje, jaký měla tato událost vliv na náladu v cele. Celé odpoledne byli vězni zticha a vládla chmurná nálada, teprve když večer donesli jídlo, ožili.*⁶³

⁶¹Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s 41 a 42

⁶²Štajner, K. 7000 dní na Sibíři. Praha, 2008. s75

⁶³tamtéž, s76 a 77

Varlam Šalamov vypráví ve své povídce Prokurátor Judeje otřesný zážitek chirurga Kubanceva, šéfa chirurgického oddělení ústřední vězeňské nemocnice situované poblíž Magadanu (více viz Příloha č. 1), který se nedávno vrátil z fronty 2. světové války. *Tehdy přivezli k nim do nemocnice několik nákladních aut „lehčích“ případů zranění. Tito muži byli na Kolymu přepraveni na lodi Kim, kde během plavby propukla vzpoura vězňů a dozorců se rozhodli ve čtyřicetistupňovém mraze zatopit celé podpalubí vodou. Většina z nich měla omrzliny třetího a čtvrtého stupně a rychle umírali. Tehdy si Kubancev vzpomněl na slova jednoho generála, který řekl: „Frontová zkušenost vojáka nemůže připravit lidské oči na umírání v táborech.“⁶⁴* Šalamov dále uvádí: „Po sedmnácti letech si Kubancev pamatoval jméno každého zdravotníka z řad vězňů, každou sestru... Zapamatoval si hodnost každého velitele, hlavně těch největších darebáků. Jedno jediné si Kubancev nezapamatoval – parník Kim s třemi tisíci omrzlých vězňů. Anatol France má povídku Prokurátor Judeje. Pilát Pontský se tam po sedmnácti letech nemůže rozpomenout na Ježíše Krista.“⁶⁵

Žádný podstatný rozdíl v tom, jak se ke smrti stavěly muži a ženy jsem nezaznamenala. Do popředí se zde spíše dostává pud sebezáchovy a schopnost ovládat své emoce a vyrovnávat se s krizovými životními situacemi. To plně závisí na psychice daného jedince, v návaznosti na konkrétní prostředí, v němž se pohybuje. Avšak také zde je, stejně jako u předchozích témat, patrná mnohem větší drsnost podmínek mužských táborů. Důsledkem toho chápalo ve srovnání s ženami daleko větší procento mužů smrt jako vysvobození a toužilo po ní. To je spojeno s pocitem lhostejnosti ke své budoucnosti, kterou tato část mužů pociťovala. Dále vlivem toho nebyli schopni nesoucíti s umírajícími spoluvězni tak jako ženy. V Šalamovově povídce Prokurátor Judeje je zachycen pohled na nemocniční prostředí a zdravotní stav vězňů z pohledu lékaře, jenž se na tuto práci přihlásil dobrovolně. Díky tomu se zde objevuje nezaujatý pohled zvenčí, který čtenáři přibližuje nehumánnost a krutost podmínek vězeňského života. Jako lékař účastníci se bojů za druhé světové války porovnává zkušenost frontovou s tou táborovou. Motiv smrti v lágrovém prostředí a pohled na zbědované vězně na něj působil daleko silněji, emotivněji a drsněji. Nejsilnějším zážitkem jeho několikaletého působení na Kolymě byli právě omrzlí vězni ze zatopeného podpalubí parníku Kim. Tento incident považují za výjimečně

⁶⁴Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s130 a 131

⁶⁵tamtéž, s132

brutální příklad zvláde a nelidského zacházení s vězni ze strany dozorců. Tu skutečnost, že chirurg Kubancev i Pilát Pontský zapomněli na hrozné, ale důležité okamžiky svého života, si vysvětlují podvědomou snahou vytěsnit tyto zážitky a pocity z paměti.

4.7 Vztah k literatuře

Na základě studia memoárových děl, ale především velikánů ruské literatury od konce 18. až do druhé poloviny 20. století v rámci výuky na vysoké škole jsem nabyla přesvědčení, že literatura byla pro ruskou inteligenci velmi důležitá. Byla si vědoma její vysoké kvality v porovnání s autory jiných národů a toužila se na ní podílet. Dále se domnívám, že literatura a především poezie hrála nezastupitelnou roli v době vlády ruských carů a později také v Sovětském svazu. Umožňovala totiž dokonce i v době cenzury vyjádřit svůj názor a vyhnout se případným následkům, neboť pravý smysl slov bylo možné skrýt mezi řádky.

Z prostudovaných memoárů můžeme usuzovat, že pro celou řadu politických vězeňkyň byla recitace a skládání veršů velice důležitou činností. Pomáhala procvičit si paměť, tvůrčí schopnosti a fantazii, což významně napomáhalo udržení psychické rovnováhy. Jevgenija Ginzburgová zmiňuje, že *mnoho jejích spoluvězeňkyň z jaroslavské věznice bylo „nasáklé verši“*. Dále popisuje událost, kdy *během transportu recitovala svým spoluvězeňkyním Hoře z rozumu* (více viz Příloha č. 1). *Když ji zaslechla eskorta, vtrhla do vagonu a požadovala vydání knihy. Dozorci nechtěli uvěřit, že je někdo schopen převyprávět byt' jedno celé takové dílo z paměti. Musela půl hodiny v kuse recitovat, až poté byli dozorci ochotni uznat, že tato žena ke svému přednesu opravdu žádnou knihu nepotřebuje.*⁶⁶ Z jednotlivých děl vychází najevo, že takovéto vyprávění či recitace probíhaly většinou před publikem jiných politických vězeňkyň, tudíž v táborových podmínkách mezi sobě rovnými. Významným měřítkem je, že deset autorek z jedenácti prostudovaných memoárů do svých děl zakomponovalo verše.

Na rozdíl od žen, mužští autoři se tomuto tématu věnují jen ojediněle (tři ze šestnácti). Pouze Varlam Šalamov ve své tvorbě připouští, že pro něj samotného byly verše velice důležité: „...spásné „poslední“ verše – milované verše různých básníků, které jsem si jako zázrakem pamatoval, zatímco všechno ostatní bylo z paměti už dávno vytlačeno, vyhrazeno, vyhoštěno. Bylo to jediné, co ještě nezdusala

⁶⁶Ginzburgová, J. Strmá cesta. Praha, 1992. s232 - 235.

únava, mráz, hlad a nekonečné ponižování.“⁶⁷ Dále na pozadí příběhu svého spoluvězně přibližuje, za jakých okolností byly vyprávěny romány v mužských táborech. Jeho spoluvězeň byl vzdělaný člověk s politickým paragrafem, jenž se dostal do baráku, v němž měli početní převahu kriminální vězni. Také k němu se chovali hrubě a ponižovali ho, dokud nevyšlo najevo, že umí „cancat romány“ To bylo v mužském lágrovém prostředí považováno za vzácné a mezi kriminálními vězni oblíbené. Rázem se z něj stal chráněncem, dávali mu najíst, oblékali ho a málo pracoval. V souvislosti s tím zde hlavní hrdina povídky řeší morální dilema, kdy člověk *sám sebe utvrzuje v tom, že nezaprodává sebe ani své schopnosti, neponižuje se před kriminálníky, ale že je může seznamovat se skutečnou literaturou, osvěcovat, budít v nich zájem o umělecké slovo.*⁶⁸

Ve vztahu k literatuře je patrný rozdíl mezi přístupem žen a mužů. Ženy chápaly poezii, romány a možnost recitace či vyprávění jako něco velice hodnotného a potěšujícího. Cílem bylo pozvednout se na duchu, dokázat si, že jsou stále ještě lidmi schopnými přemýšlet a tvořit. Literatura sloužila také jako útek z reality. Nehledě na to, že počet mužských autorů, kteří tomuto tématu věnovali pozornost, byl nesrovnatelně nižší než autorek ženských, neodvažují se striktně tvrdit, že pro ně poezie či literatura obecně nebyly důležité. Spíše dle mého názoru považovali toto téma za irelevantní.

4.8 Téma útěku

Tento motiv je typický pro mužské texty. Mezi autorkami, jejichž díla jsem prostudovala, se tímto tématem zabývala pouze Olga Adamova-Sliozbergová. *Během jejich transportu se uvolnil a upadl zámek na dveřích „dobyčáku“ a ty se otevřely dokořán. Strážní si toho za jízdy nevšimli. Z transportu ale nikdo neutekl, ženy se naopak snažily přivolat stráže, aby nebyly obviněny z pokusu o útěk.*⁶⁹ Autorka v nastalé situaci uvažovala takto: „Utéct nechtěl nikdo. Utéct mohli lidé spojení s kriminálním světem, s politickými organizacemi. Ale co bych kupříkladu mohla dělat já, kdyby mi dali svobodu, ale nedali občanskou legitimaci? Vždyť mé sny

⁶⁷Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s79

⁶⁸tamtéž, s66

⁶⁹Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s122

nedosahovaly dál než k moskevskému bytu na Petrovce, a tam by mě hned na druhý den chytili a vrátili do vězení s dalšími roky trestu navíc.⁷⁰ Muži se však tímto tématem zabývali často. Někteří autoři popisují pouze úspěšné či neúspěšné pokusy o útěk svých spoluvězňů (přibližně tři), jiní se k němu odhodlali sami (čtyři).

Také názory na tuto otázku se značně lišily. Někteří vězni to považovali za holou sebevraždu. Druzí shledávali možnost úspěchu reálnou, důležité však bylo nejednat ukvapeně, ale vše si do detailu naplánovat. Tato druhá názorová skupina měla mnohem větší šanci na úspěch a často se jim uprchnout opravdu podařilo (Slavomir Rawicz, Michael Krupa, Martin Josef Bauer, Ivan Soloněvič a jejich skupiny). Dalším velice důležitým prvkem úspěchu byla dobrá fyzická kondice (v rámci možností, pokud bereme v úvahu táborové podmínky), neboť uprchlíky čekal několik tisíc kilometrů dlouhý pochod nehostinnou sibiřskou pustinou a dále pokračoval na území jiných států.

Šalamov, Rawicz, Krupa, Štajner aj. tvrdí, že byli-li uprchlíci dopadeni, následoval trest. Mohlo se jednat např. o zastřelení na místě, opětovné odsouzení či exemplární potrestání, které mělo být odstrašujícím příkladem pro ostatní. V rámci exemplárních trestů uplatňovala vedení některých táborů značnou vynalézavost a občas také krvelačnost. Na hlavní bránu tábora, v němž byl držen Karlo Štajner, byla dráty přivázána kostra a nápis upozorňující, že každého, kdo by se pokusil o útěk z tábora, čeká stejný osud. Jiného vězně donutili vykopat jámu a do ní ho pak pohřbili zaživa (Michael Krupa).

Na základě studia memoárových děl je obtížné určit, jak často k pokusům o útěk docházelo. Podle autorů se někteří vězni o útěk raději nepokusili (ze zdravotních důvodů, ze strachu z dopadení či jiných), další se o něj pokusili, jednali však impulzivně, pod vlivem momentálního psychického rozpoložení, a proto byli velice často dopadeni nebo zemřeli. Jiní naopak svůj útěk dlouhodobě detailně plánovali. Dospěla jsem k názoru, že se v této otázce jedná o vzájemné spolupůsobení celé řady faktorů, z nichž za nejdůležitější považuji přísnost poměrů v daném táboře, psychickou odolnost daného jedince, schopnost přizpůsobit se táborovému prostředí, náročnosti pracovního procesu, neustálému dozoru, ponižování atd.

Pokusy o útěk shledávám typicky mužským prvkem. Domnívám se, že byli k tomuto činu daleko lépe fyzicky a v některých ohledech i psychicky vybaveni

⁷⁰Babka, L. a Bzonková, R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha 2009. s122

než ženy. Nelze však tvrdit, že se o něj mohl pokusit každý muž. Naději na úspěch měli pouze fyzicky zdatní jedinci se silnou osobností, kteří si vše dopředu promysleli. Zdar celé akce však závisel z největší části na štěstí.

4.9 Téma neustálého ponižování lidské důstojnosti

Třebaže tento motiv nebyl přímo zmíněn v kapitole o analýze ženských memoárů, jde o další téma společné pro muže i ženy. Základní problém tkví v tom, že ponižování lidské důstojnosti přímo číší z každého díla, nebývá v nich však přímo označeno a autoři se jím ve svých úvahách většinou hlouběji nezabývají.

Varlam Šalamov říká: „...život vězně je nepřetržitý řetěz ponižování – od chvíle, kdy otevře oči a uši, až do chvíle, kdy ulehne k blahodárnému spánku.“⁷¹

Moment, kdy se postižený ocitl ve vyšetřovací vazbě, znamenal šok. Z domácího, důvěrně známého prostředí se dostal do vězení, tzn. na místo, které se mu přičilo a jež měl podvědomě spojené se zločinci, vrahy atd. Navíc se v drtivé většině případů člověk cítil nevinný a toužil to dokázat. Nově příchozí byli zavíráni na samoty nebo do společných cel a již to mohlo být vzhledem k jejich otřesnému zařízení (jedna společná paraša pro několik desítek až stovek lidí atp.), ponižující. Bez pochyb největší následky na psychice vězněného zanechalo vyšetřování. Během něj si vězeni mnohdy vyslechli nejen urážlivé nadávky, ale mohli být také vystaveni brutálnímu psychickému a fyzickému mučení. Za další z momentů výrazně ponižujících lidskou důstojnost považují transport, a to všechny jeho druhy.

Nejvíce ponižujícím momentem pro politickou vězeňkyni je v prostředí pracovního tábora znásilnění, popř. sex. Pro muže to bylo beze sporu bití, jež dostávali během práce od hlídajících vojáků či dozorců nebo bitky vězňů mezi sebou.

Pro obě pohlaví byly ubíjející také všeobecné podmínky v táboře. Často se bydlelo v dřevěných barákách určených pro velké množství vězňů. Ty bývaly téměř bez oken a škvírami v jejich stěnách profukovalo. Lidé žili ve špíně, koupali se jen zřídka. Pravidelným jevem byly vši, hnidy a štěnice. Příděly jídla nedokázaly pokrýt denní potřebu pracujícího člověka, všichni vězni hladověli. Práce byla fyzicky značně náročná, a navíc probíhala za nepříznivých podmínek (příliš teplé nebo chladné podnebí). Splnit normu byl pro některé vězně nadlidský úkol. Jelikož množství jídla záviselo na objemu vykonané práce, mnozí lidé se dostávali do uzavřeného kruhu

⁷¹Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s76

a stávali se z nich „chcípáci“, dostávali se do nemocnic a umírali. Političtí vězni byli po ukončení výkonu svého trestu posíláni do vyhnanství, jehož místo jim bylo určeno úřady. Takový člověk se musel pravidelně hlásit ke kontrole, nesměl cestovat bez povolení, dostával podřadnou, málo placenou práci a mnohdy se vyskytovaly i problémy s původními obyvateli daných měst a vesnic. Pocit osamění uprostřed masy lidí, ztráta politických práv, označení písmenem a číslem, což mělo za následek ztrátu identity, neustálá hrozba smrti... Tento výčet by mohl pokračovat ještě na několika dalších stránkách. Každý ze zmíněných faktů představuje jeden hřebíček do pomyslné rakve lidské důstojnosti a sebevědomí.

Varlam Šalamov to nicméně dále komentuje slovy: „Ano, to všechno je pravda, ale člověk si zvykne na všechno. I tady bývají dny lepší a dny horší, po dnech beznaděje přicházejí dny naděje. Člověk nežije, protože v něco doufá, chrání ho pud sebezáchovy, stejně jako jakéhokoli jiného živočicha.“⁷²

Ponižování lidské důstojnosti shledávám permanentním jevem, jemuž vězeň čelil na každém kroku od svého zatčení až do propuštění (či smrti) a často také po něm. Zdrojem zvrůle a ponižování shledávám státní orgány (bezdůvodné zatýkání, ponižující vyšetřování, držení nevinného člověka ve vězení, transport, posílání do vyhnanství a v neposlední řadě existence nápravně pracovních táborů jako takových). Dále je třeba uvést táborovou správu a dozorce, kteří se k vězňům často chovali jako ke zvíři či otrokům (hlad, náročná práce, neustálá hrozba zastřelení a smrti, bití, otřesné podmínky pro bydlení...). Navíc se především v prostředí mužských táborů ponižovali jednotliví vězni či jejich skupiny navzájem.

4.10 Téma přátelství

Během studia jednotlivých textů jsem dospěla k názoru, že muži se nesnažili tak intenzivně navazovat přátelské vztahy se svými spoluvězni jako ženy. V porovnání s ženami vyjadřovali značnou míru individuality. Komunikovali s okolím, ale pevnější, citové vazby na rozdíl od ženských autorek nevyhledávali. Nepřálo tomu ani prostředí. To potvrzuje ve své úvaze také Varlam Šalamov: „...jaképak přátelení, když je hlad, zima a v noci nemůže člověk spát... Aby přátelství mohlo být přátelstvím, musí se zakládat za podmínek, kdy způsob života ještě nepřekročil hranici, za kterou v člověku už není nic lidského, kdy už zbývá jenom zloba, nedůvěra

⁷²Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s76

a lež.⁷³

Čtyři autoři nicméně připouštějí, že si v lágrech našli přátele, s nimiž si rozuměli, sdíleli podobné názory... Jak uvádí Jiří Pavlič, *snažili se být jeden druhému oporou a pomáhat si v práci i v soukromí*.⁷⁴ Dle svědectví mohly ovšem tyto vztahy překonat nástrahy GULAGu jen ojediněle. Byla zde příliš velká pravděpodobnost, že jednoho z dotyčných převezou do jiného tábora, zavřou do vězení, že zemře, atp. To činí z přátelských vztahů, ať už mužských nebo ženských, dočasnou záležitost.

Zatímco ženy, jež poutalo přátelství, ve svých dílech nezaznamenaly žádné vzájemné hádky, mezi spřátelenými muži často docházelo nejen k nim, ale i k vzájemným potyčkám. Např. Jiří Pavlič popisuje hádku, která proběhla mezi jeho dvěma přáteli při práci s dřevem: *Jeden začal vyčítat druhému, že se ulívá a on musí pracovat za něj. Jako příčinu uvádí nervové vypětí a upozorňuje, že podobné výbuchy vzteku mohou propuknout kdykoli a nedá se jim ani předejít, natož pak zabránit*.⁷⁵ Obecně je z prostudovaných děl patrné, že muži v řadě situací vykazují tendenci reagovat mnohem prudčeji než ženy. Domnívám se, že i tento jev souvisí s odlišností povah obou pohlaví ještě zdůrazněnou náročností života a přísností poměrů v daném táboře.

4.11 Postoj k životu v táboře

Táborové prostředí a pobyt v něm nutilo každého vězně přizpůsobit se mu a zaujmout k němu určitý postoj.

Mužští autoři mnohem více než ženy zdůrazňují rozdílnost poměrů v lágrovém prostředí a na svobodě. Jeví tendenci vnímat svůj život v lágru jako jejich druhý život na tomto světě. Semjon Vilenskij to komentuje slovy: „Nesvoboda je úplně jiný svět, zcela mění povědomí a představu o čase. V životě trestance mají význam vlastně jen dvě časová období: to, co se dělo před tím dnem, než ztratil svobodu, a to, co se s ním děje teď. Budoucnost člověka, poštěstí-li se mu dostat se vůbec kdy na svobodu, nemá žádný význam.“⁷⁶

Během studia memoárových děl jsem nicméně zjistila, že se celá řada vězňů

⁷³Salamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s22

⁷⁴Pavlič, J. Přežil jsem Gulag. Kruh v Podbezdězí, 2000. s36

⁷⁵tamtéž, s37

⁷⁶Babka, L. a Bzonková R. Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha, 2009. s598

snažila najít něco, k čemu mohla upnout mysl a nasměrovat své naděje. Něco, co by jim dodalo sílu přežít. To potvrzuje také Varlam Šalamov: „... každý zde má něco nejposlednějšího, nejdůležitějšího – něco, co mu pomáhá žít, křečovitě se chytat života, který nám tak vytrvale a úporně kradou.“⁷⁷

Pro každého jedince mohlo přirozeně být onou životně důležitou věcí něco jiného. Pro ženy byla v mnoha případech láska ke své rodině a k dětem. Muži ve svých dílech nevěnovali rodině takovou pozornost jako ženy. Pouze tři autoři z mnou prostudovaných děl otevřeně psali o svých blízkých a vyjadřovali stesk a lítost nad odloučením. Další potom rodinu jen zmiňují, ale svůj postoj k ní dále nerozvádějí. To ovšem není příznakem toho, že pro ně nebyla důležitá. Spíše předpokládám, že se jednotliví autoři snažili poskytnout čtenářům co nejpřesnější představu o dané problematice a toto téma (podobně jako motiv literatury) považovali za ne příliš podstatné. Při sdělování svých vzpomínek kladou důraz především na fakta. Kromě rodiny mohla utužovat vůli člověka k přežití např. víra v boha, záliba ve verších a v próze, touha navrátit se do rodného kraje, žít opět normální život, ale i maličkosti jako odpočinek, dosyta se najíst atp.

Ačkoli budoucnost každého vězně byla nejasná a nepřiliš optimistická, shledávám, že většina vězňů lpěla na svém životě a snažila se najít něco, co by bylo dostatečnou motivací, aby vydrželi všechna muka a útrapy lágrového života. Intenzita snah o přežití závisela také na přísnosti poměrů v táboře, do kterého se ten který vězeň dostal (čím přísnější podmínky, tím menší byla vůle k přežití).

4.12 Závěr

Prostředí mužských táborů bylo v mnoha ohledech drsnější než ženské. Faktory, jež ho ovlivňují, jsou ovšem analogické. Druhy prací, vykonávaných v mužských táborech, byly nesrovnatelně náročnější a jídla byl nedostatek. V důsledku toho muži přidělení na nejtěžší práce velice rychle scházeli a umírali. Na rozdíl od žen se aktivně snažili těmto pracím vyhnout a v krajních situacích neváhali ani ublížit sami sobě či si sáhnout na život. Kvůli jídlu neváhali svého spoluvězně zbit, popř. zabít. Někteří se přižívovali např. mršinami zvířat či lovem krys. Navíc jednotlivé skupiny vězňů pro sebe navzájem představovaly hrozbu. S násilím, vraždami, znásilňováním

⁷⁷Šalamov, V. Kolymské povídky. Praha, 1995. s42

i ponižováním vězňů jinými vězni se člověk mohl setkat téměř na každém kroku. Na rozdíl od ženského prostředí zde docházelo (zejména v rámci kriminální vrstvy vězeňské společnosti) k dělení na různé podskupiny. Některými autory bývají označovány přímo jako kasty. Jejich vzájemné vztahy a chování vůči spoluvězňům ovlivňovaly náladu v celém táboře. Není proto divu, že muži byla smrt vnímána jako vysvobození z muk života daleko intenzivněji než ženami. V souvislosti s tím vyvstává otázka, proč bylo mužské prostředí natolik odlišné od ženského a tak surové. Zde jsem dospěla ke dvěma závěrům. Za první se jedná o důsledek nesrovnatelně náročnější práce v kombinaci s neustálým hladověním. To významně ovlivňovalo žebříček hodnot vězňů a posléze i jejich chování. Za druhé se jedná o důsledek odlišnosti mužského charakteru od ženského, jeho větší agresivitě, přímosti, důraznosti, prudkosti, snahy prosadit svůj názor stůj co stůj.

Dále jsem shledala, že z mužských názorů na problematiku pracovních táborů je mnohem více než u ženských autorek patrné, v jak přísném táboře se zrovna nacházeli. Z textů mužských a ženských autorů vychází najevo, že se jednotlivé lágry značně lišily přísností režimu. Každý lágr měl svůj trestný tábor, kam se vězni dostávali za porušení táborového řádu či jiné prohřešky. Tato zařízení se vyznačovala nejtěžšími možnými pracemi, přísným dozorem a mnohem horšími životními podmínkami (méně jídla, horší bydlení). Dále se jednotlivé tábory dělily dle zaměření své pracovní činnosti, přičemž u velkých táborů (desítky tisíc vězňů) se mohlo jednat i o několik činností zároveň (Norillag – provoz kombinátu na zpracování mědi a niklu, výstavba města Norilsku, stavba tepelné elektrárny atd.). Existovaly tábory, které se specializovaly na těžbu zlata (Dněprovskij) a rud (Makarlag, Majkainské táborové oddělení), stavbu průmyslových objektů (např. Něrčinlag), železnic (západní železniční nápravně pracovní tábor), těžbu dřeva (Novotambovský tábor), zemědělské práce (Elgen) atp. Později byly vytvořeny tzv. speclágy, do kterých byli soustředěni političtí vězni, jejichž pracovní nasazení bylo z důvodu co největší izolace od běžného světa značně omezeno. Tyto tábory se vyznačovaly neustálým vojenským dohledem, korespondence s rodinou byla omezena na dva dopisy ročně nebo byla úplně zakázána atd. Některé tábory byly výlučně jen ženské (Elgen) nebo mužské (Dněprovskij), jiné byly smíšené (Norillag). V takových případech byli vězni umístováni podle pohlaví do navzájem oddělených, střežených zón. Nicméně muži a ženy se spolu mohli setkávat v rámci společných prací, letmo při transportu nebo v rámci volného pohybu

některých vězňů po městě či mezi jednotlivými táborovými odděleními. Typickým jevem byl ostnatý drát po obvodu tábora a strážní věže.

Taktéž muži se snažili najít si něco, co by je drželo při životě. V jejich dílech na to však není kladen důraz tak jako v ženských. Rodině věnují minimální pozornost a literatura není zmiňována prakticky vůbec.

Na rozdíl od citovosti a sdílnosti, charakteristických pro autorky ženských memoárů, z mužských děl je patrný odstup. Jejich vyprávění je, pokud nepopisují pouze určité téma, stejně jako ženské chronologicky řazené (od zatčení po propuštění), plyne však velmi rychle a i zásadní události, jako je např. úmrtí rodinného příslušníka nebo smrt spoluvězně, podrobněji nekomentují a často následuje rychlá změna tématu. Navíc v těchto situacích mnohdy používají krátké jednoduché věty, což navozuje pocit apatie a odevzdanosti, ale zároveň to dokresluje hrůznost odehrávajícího se děje a jeho dopad na psychiku vězňů. Pro některé z mužských autorů je charakteristické vysvětlovat jednotlivé jevy a situace na pozadí politických událostí a sociálních vztahů (např. Ivan Soloněvič nebo Karlo Štajner). Svému okolí věnují nízkou pozornost, soustřeďují se spíše na popis událostí a faktů. V dílech mužských autorů se mnohem častěji vyskytují podrobné popisy brutálních scén.

5. ZÁVĚR

Cílem práce bylo provést na základě vybraných textů memoárového charakteru analýzu mužského a ženského pohledu na danou problematiku. Zajímalo mě nejen to, jakými tématy se muži a ženy zabývali, ale také jak celé období od svého zatčení do propuštění prožívali a jak o svých zážitcích později psali. V souvislosti s tím jsem postihla i některá specifika lágrového života.

V rámci přípravy k této práci jsem prostudovala memoárová díla celkem čtrnácti autorů a jedenácti autorek. Jejich stručné životopisy jsou uvedeny v příloze č. 2.

Z převážné části se muži i ženy zabývali stejnými tématy, rozdíl je nicméně v tom, jak intenzivní pozornost jim věnovali. Mezi společné motivy patří především transport, vztahy mezi vězni a sociální rozvrstvení v táborech, práce, hlad, smrt a přátelství. Ženy věnovaly v porovnání s mužskými autory větší pozornost zatčení, pobytu ve vyšetřovací vazbě, průběhu soudu, literatuře, tématu hledání příčin svých útrap a rodině. V mužských dílech je pak mnohem patrnější postoj vězňů k životu v táboře a mimo něj a princip neustálého ponižování lidské důstojnosti. Kromě těchto jsem vydělila ještě témata specifická, s nimiž se v dílech autorů opačného pohlaví téměř nesetkáme. U žen se jedná o módu a oblečení, lásku v lágrovém prostředí, sex a děti jako jeho důsledek; u mužů pak o téma útěku.

Zjistila jsem, že hlavní vliv na život vězňů v nápravně pracovních táborech a na jejich psychický stav měly tři základní prvky: jídlo, práce a jejich vzájemné vztahy popř. i přístup dozorců.

Autoři obou pohlaví vnímají problém neustálého hladu stejně intenzivně. Popisují ho jako utrpení, jež v lidech podněcovalo vnitřní zápas mezi uspokojením tělesné potřeby a snahou dodržet své morální zásady. V mužských táborech docházelo kvůli jídlu k bitkám a vraždám. Dále je možné setkat se v mužských dílech i s případy, kdy se muži živili mršinami, lovem krys či jiné zvěře. V ženských dílech jsem se s podobnými jevy nesetkala.

Kromě toho byl tento problém ještě umocněn prací, jež byla ve většině případů nad síly vězňů. Právě tato kombinace byla smrtící. Dospěla jsem k závěru, že práce mužská byla mnohem namáhavější než ta ženská. Ženy vykazovaly tendenci chápat ji jako něco životně důležitého, a proto považovaly za nutné vykonávat ji pečlivě a precizně. Vnímaly ji spíše jako záchranu před psychickým zhroucením. Muži nasazení na nejtěžší druhy prací velmi rychle umírali, a proto se jim snažili vyhýbat. V souvislosti s tím jsou v mužských textech často zmiňovány snahy přivodit si úraz,

pokusy o sebevraždu či vraždy, a to u všech skupin vězňů. V ženských textech nejsou tyto události popisovány tak často a spojovány jsou především s kriminálnicemi nucenými pracovat.

Z děl je patrné, že pro autory obou pohlaví představovalo v rámci vztahů v táborovém prostředí největší problém soužití politických a kriminálních vězňů. Zdůrazňovány jsou především rozdíly v povahových rysech obou těchto skupin. Kriminální vězně je možné obecně charakterizovat jako vulgární a agresivní jedince bez sociálního citění, kteří pohrdali nastavenými pravidly i svými spoluvězni. Zatímco ženy ve svých svědectvích hovoří zejména o těchto dvou skupinách, čímž daný problém značně zjednodušují, z děl mužských si můžeme mnohem lépe utvořit představu o tom, jaké podskupiny se mohly v prostředí mužských táborů vyčleňovat a jaké bylo jejich postavení v táborové společenské hierarchii. Ženské autorky uvádějí, že jim kriminální vězeňkyně vyhrožovaly, nadávaly a okrádaly je. V mužských táborech je však možné hovořit doslova o šikaně, násilí, vraždění, znásilňování atd., nezdědka páchaných jen pro zábavu.

Vzhledem k výše uvedenému jsem dospěla k závěru, že mužské prostředí bylo mnohem drsnější než ženské a vězni si zde byli navzájem mnohem větší hrozbou. Příčinu shledávám v tom, že ač byly podmínky pro život v mužských i ženských táborech téměř analogické, muži měli mnohem náročnější práci, což negativněji ovlivňovalo nejen jejich zdravotní, ale především psychický stav. Dále se jedná také o rozdílnosti v mužském a ženském charakteru. Příčinu jsem shledala v tom, že muži jsou ve srovnání s ženami přirozeně mnohem prudší, agresivnější, soupeřivější, snaží se prosadit svou vůli za každou cenu a snadněji odhazují morální zábrany.

V prostředí nápravně pracovních táborů je smrt vnímána jako okamžik, kterým si každý musí projít sám a nesmí s ním zatěžovat své okolí. V ženském prostředí vězeňkyně vykazovaly snahu být umírající ženě nablízku, dát najevo účast popř. pokud to bylo možné, pomoci. S výše popsanými jevy souvisí i to, že muži byla smrt vnímána jako vysvobození z muk lágrového života daleko intenzivněji než ženami. Navíc vyjadřovali pocit jakési lhostejnosti v otázce svého dalšího života či smrti. Jejich prostředí bylo mnohem více neosobní, lhostejné a k neštěstí druhých do značné míry hluché.

To potvrzuje také to, že muži vykazovaly tendenci mnohem méně navazovat vztahy. V porovnání s ženami vyjadřovali značnou míru individuality. Ženy byly od začátku determinovány pocitem vykořenění, jež souvisí s odtržením od rodiny,

zejména od dětí. Domnívám se, že proto se snažily tento pocit kompenzovat navazováním vztahů s podobně postiženými. V porovnání s muži byly mnohem komunikativnější, družnější a vykazovaly silnější sociální citění. Spíše se snažily navzájem se podporovat a být jedna druhé oporou. V jejich dílech jsem se nesečkala s tím, že by se navzájem nepohodly nebo dokonce fyzicky napadly. V textech několika mužských autorů, kteří se zmiňují o tom, že si opravdové přátele našli, tento fakt uváděn je. Podle nich to souvisí s tím, že muži neunesli psychické vypětí, jemuž byli vystavováni. I toto souvisí s rozdílností povah obou pohlaví.

Jelikož byli vězni od zatčení až po propuštění vystavováni zvůli a neustálému ponižování ze strany úřadů, státních orgánů, vedení táborů, dozorců i svých spoluvězňů, stával se pro ně život v táboře peklem. Dostávali se do nelogických situací, dostával se pocit šoku, bezmoci, absurdity, šílenství a deziluze. Proto se snažili odhalit a pochopit příčinu svých útrap. Tyto úvahy jsou především v ženských memoárových textech pojmenovány otázkou: „Za co?“

Přes to přese všechno byli lidé nuceni zaujmout k pobytu v GULAGu určitý postoj. Ten byl podle mého názoru determinován z největší části prostředím daného tábora, v němž byl dotyčný nucen žít. Čím drsnější byly podmínky, tím menší byla vůle k tomu, aby se udržel mezi živými. Dospěla jsem k závěru, že aby měl člověk šanci na přežití, musel si najít něco, co mu dodávalo chuť k životu, a tím pádem i sílu snášet každodenní útrapy táborového života. Lidé, kteří takovou motivaci neměli, umírali mnohem rychleji. Každého člověka mohlo při životě držet něco jiného: víra v boha, touha žít opět normální život, založit novou rodinu, vrátit se do rodného kraje, ale i maličkosti jako např. dosyta se najíst, odpočinout si atd. Mezi nejzmiňovanější z nich však patří především vztah k literatuře a rodině.

Literatura, ať se jedná o poezii či prózu, je často používaným motivem v ženských textech. Některé ženy znaly z paměti celé romány i básnické sbírky, popř. verše sami vymýšlely. Umožňovalo jim to pozvednout se na duchu, dokázat si, že jsou stále ještě lidmi schopnými přemýšlet a tvořit a poskytovalo to únik z reality. Na rozdíl od žen, mužští autoři se toto téma téměř vůbec nezmiňují.

Nevěnují větší pozornost ani motivu rodiny. Nedomnívám se, že je to proto, že by pro ně tato témata nebyla důležitá. Spíše si myslím, že se snažili poskytnout čtenářům co nejpřesnější představu o dané problematice a tato témata považovali za ne příliš podstatná. Při sdělování svých vzpomínek kladou důraz především na fakta. Ženami je však motiv rodiny zmiňován často. Chápaly ji jako zdroj životní jistoty.

Během pobytu ve vězení či v pracovním táboře pro ně znamenal návrat ke své minulé rodině, popř. vytvoření nové, naději na znovuzískání této jistoty, na to, že se jejich život opět uklidní a vytvoří si ztracené zázemí. Zvláštní důraz je v ženských textech kladen na vztah matky a dcery.

Pro ženy byl dále důležitý také jejich zevnějšek. I v lágrovém prostředí uplatňovaly svou vynalézavost a vyráběly si oblečení, záměrně odlišné od vězeňského. V dobrém stavu udržovaly i své vězeňské „hadry“. To jim, pomáhalo neztratit kontakt s normálním životem.

Také v otázce sexu jsem se setkala s diametrálními rozdíly mezi uvažováním kriminálnic a politických vězeňkyň. Vypozorovala jsem, že zatímco politické vězeňkyně vnímaly sex jako ponížení a utrpení, kriminálnice ho praktikovaly velmi často. Rozdíl byl patrný i v přístupu k dětem, jež se narodily v táboře. Matek – politických vězeňkyň bylo málo a proto se mezi kriminálnicemi cítily osamoceně a odstrčeně. Kriminálnice se s rolí matky neuměly ztotožnit. Péči o děti zanedbávaly a spíše těžily z výhod, které těhotenství v lágru poskytovalo (nemusely pracovat a dostávaly více jídla).

Kromě sexu se v táborech ojediněle objevovala i láska mezi mužem a ženou. Zamilovaní lidé působili podle svědectví šťastně a značně jim to pomáhalo vyrovnávat se s každodenními útrapami.

Na rozdíl od ženských autorek, muži často zmiňují téma útěku. Někteří popisují jen úspěšné či neúspěšné pokusy svých spoluvězňů, jiní se o něj pokusili sami. Muži byli podle mého názoru k útěku daleko lépe fyzicky a v mnohých ohledech i psychicky vybaveni než ženy.

V rámci charakteristiky způsobu ztvárnění svých vzpomínek je pro všechny autory společné chronologické řazení událostí. Někteří zachycují svůj příběh od zatčení přes odsouzení až po propuštění popř. pobyt ve vyhnanství. Jiní se věnují pouze konkrétnímu období nebo tématu.

Ženské autorky věnují značnou pozornost svému okolí a detailům. Vzhledem k tomu se jejich vyprávění nekoncentruje jen na ně samotné. Čtenář tak získává poměrně jasný přehled o prostředí, v němž žily, o poměrech, které panovaly v táboře, o lidech, s nimiž se autorky denně setkávaly a jejich životních příbězích. Své zážitky popisují velice otevřeně. S tím souvisí zejména často zmiňované téma sexu. Texty ženských autorek jsou založeny na vyjádření vlastních pocitů, prožitků a myšlenek.

Snaží se postihnout co nejvíce témat, proto jsou jejich díla obsahově bohatá a delší co do počtu stran.

Většina mužských autorů svému okolí tak velkou pozornost nevěnuje. Koncentrují se zejména na popis faktů a událostí. Velmi často se v jejich dílech setkáváme s podrobnými popisy brutálních scén. Někteří z nich uvádí určité jevy a situace do kontextu s politickou situací či sociální problematikou. Z jednotlivých textů je patrný odstup. Mužské vyprávění je značně neosobní. Dokonce ani při popisu zásadní, nepříjemné události (smrt rodinného příslušníka, vražda spoluvězně...) neodhalují své pocity. V těchto situacích využívají krátké jednoduché věty, což navozuje pocit apatie a odevzdanosti, ale zároveň to dokresluje hrůznost odehrávajícího se děje a jeho dopad na psychiku vypravěče či spoluvězňů. Mužská díla nejsou tak obsáhlá a jejich vyprávění plyne mnohem rychleji.

Memoáry a dokumentární próza jsou vždy subjektivní interpretací reality, proto jsem zvolila více autorů a tedy i více pohledů na život v GULAGu. Snažila jsem se tak eliminovat subjektivní zkreslení a získat informace o objektivní skutečnosti. Předpokládala jsem, že události, které se opakují u více autorů, jsou realitě nejbližší. Subjektivní výpovědi jednotlivých autorů však poskytují zvláštní citový náhled a někdy mohou o skutečnosti vypovědět více, než strohý zápis faktů. Na druhou stranu se domnívám, že i dokument, který se zabývá převážně výpovědí o faktech a měl by být strohou interpretací reality, může obsahovat subjektivní pohled na historická fakta.

Jsem přesvědčena, že existenci nápravně pracovních táborů a vše, co je s tímto tématem spojeno, bychom si měli neustále připomínat. Je totiž možné, že se za nějakou dobu ozvou hlasy, jež budou všechny tyto události zpochybňovat. Během studia jednotlivých textů jsem zjistila, že podmínky, do nichž byl člověk uvržen, vyostřovaly charakter člověka. Proto bych chtěla vyjádřit svůj obdiv všem lidem, kteří prošli celou mašinérií GULAGu, aniž by porušili své morální zásady a ztratili „lidskou tvář“.

6. Резюме

Целью настоящей работы было при помощи избранных текстов мемуарного характера провести анализ мужского и женского взгляда на проблематику ГУЛАГа. Меня интересовали не только темы, которым уделяли внимание авторы мужского и женского полов, но и то, как они переживали все время от своего ареста аж до освобождения и каким образом они после писали о пережившем. В связи с этим мне удалось запечатлеть и некоторые характерные черты лагерной жизни.

В рамках подготовки к настоящей работе я изучила в общем 11 мемуарных работ политических заключенных женского пола и 14 мужского. Короткие биографии авторов мной изученных мемуаров приводятся в Приложении № 2 настоящей работы.

В первой части работы я определяю мемуарную литературу как часть литературы документальной. Речь идет о произведении или его части, в котором описываются воспоминания автора о лично прожитом; то, что он видел, чему был свидетелем. Мемуарная проза специфична в том, что она является одним из источников данных в изучении феномена по имени ГУЛАГ, так как в ней содержится множество исторически ценной информации. Однако она находится на самой грани документальной литературы, поскольку могут возникать вопросы и сомнения о достоверности фактов, например касательно количества заключенных, умерших, исторического контекста итд. Информация может быть неточной по причине личной предвзятости, слабой памяти, болезни или она просто стала знакома автору по наслышке. Также простому читателю иногда сложно понять опыт отдельных авторов, поскольку речь идет о весьма специфических впечатлениях. Для авторов характерно стремление понять свою судьбу, что практически не возможно, поэтому они и остаются наедине со своими впечатлениями.

В большей степени мужчины и женщины уделяют внимание одинаковым вещам, разница только в том, с какой интенсивностью они к ним относятся. К совместным темам принадлежат прежде всего: транспорт, отношения между заключенными, социальное разделение в лагерях, труд, голод, смерть и дружба. Женщины, в отличие от мужчин, уделяют больше внимания аресту, перебиванию в камере предварительного заключения, судебному процессу,

литературе, теме поиска причин своих угнетений и семье. В мужских мемуарах на много значительнее отношение заключенных к жизни в лагере и вне его и принцип унижения человеческого достоинства. Кроме этого я также выделила специфические темы, которых у авторов другого пола не найти. В случае женщин речь идет о моде, одежде, лагерной любви, сексе и детях, как его последствиях; у мужчин это тема побега.

Я пришла к выводу, что основным фактором, влияющим на жизнь и психику заключенных в лагерях, были созданные управлением лагеря условия для жизни. Одинаково важными были и отношения между самими заключенными и их отношения с надзирателями. В связи с этим в мемуарных текстах как женских, так и мужских авторов встречаются три основные темы: труд, голод и социальное разделение в лагерях.

Ситуацию с едой описывают авторы обоих полов одинаково. Однако в мужских лагерях еда на много чаще приводила к дракам и убийствам. В мужских мемуарах также можно встретиться со случаями питания дохлятиной, ловли крыс и другой дичи. Не смотря на то, что проблема с недостатком еды была одинаково острой в мужских и женских лагерях, с такими случаями я в женских произведениях не встречалась. Недостаток еды разжигал в людях внутренний бой между удовлетворением физических потребностей и стремлением сохранять моральные принципы, свою человечность.

Кроме того была проблема голода еще усилена трудом, который был часто не по силе изнеможенным заключенным. Такая комбинация становилась смертельной. В своей работе я пришла к выводу, что труд мужчин был на много тяжелее чем женщин (добыча леса принадлежала к одним из самых тяжелых). Женщины считали работу за что-то жизненно важное и поэтому выполняли ее весьма тщательно и ответственно. Они воспринимали ее скорее как препятствие перед полным психическим расстройством. Для мужчин выделялась работа на много тяжелее (добыча полезных ископаемых, строительство промышленных сооружений, строительство и обслуживание железных дорог), в следствие чего они умирали намного быстрее. Поэтому мужчины пытались всячески избегать непосильному труду. В текстах, написанных мужчинами, можно нередко встретиться с попытками самоповреждения, попытками самоубийства, самоубийствами. В случае женщин это встречается, наоборот, очень редко и

скорее в связи с вынужденными тяжело работать криминальными заключенными.

Из мной прочитанных произведений ясно вытекает, что для обоих полов самыми проблематичными, в рамках лагерной среды, были отношения между криминальными и политическими заключенными. На практике среди осужденных по 58 статье оказывались прежде всего, интеллигенция и простодушные люди, которые, в большинстве случаев, ничем не провинились. Обвинения против них были часто сконструированы. Криминальными заключенными были люди осужденные за малые и важные преступления, то есть от мелких грабителей в магазинах (некоторые воровали с голода и нужды) аж вплоть до убийц и неисправимых рецидивистов. Из этого вытекали и черты характера обеих групп. Мемуары подтверждают, что криминальники были темпераментны, но также вульгарны и импульсивны. Они не соблюдали общественных норм и правил как таковых, у них небыло социальной чувствительности. К политическим заключенным они относились с превосходством. В то время, как в женских произведениях описываются, в основном, эти две группы, что настоящую проблематику весьма упрощает, то с мужских произведений можно получить более подробное представление о том, какие подгруппы могли возникать в мужской среде и какое у них было положение в лагерной иерархии. Положение криминальных осужденных было лучше чем политических - они распределялись на работу полегче, подплачивали надзирателей, благодаря чему приобретали разные выгоды... Женские авторши пишут, что уголовницы им угрожали, обворовывали и ругали их. В мужских лагерях речь идет уже о издевательствах, насилии, убийствах, изнасиловании. Если уголовницы в женских лагерях не соблюдали правил и относились к своим сожительницам с неуважением и безразличием, то уголовники мужского пола были способны убить кого-то для развлечения.

С усмотрением на вышеуказанное я пришла к выводу, что условия в мужских лагерях были на много хуже чем в женских и заключенные здесь представляли друг для друга большую опасность. Причиной этой разницы я считаю то, что не смотря на практически аналогичные условия в женских и мужских лагерях, у мужчин была на много тяжелее работа, что неблагоприятно влияло на физическое и душевное состояние заключенных. Разница также в общих чертах мужского и женского характера. Я полагаю, что мужчины, в

отличии от женщин, на много импульсивнее, агрессивнее, состязательнее, они пытаются любой ценой добиться своего и на много легче избавляются моральных барьеров.

В условиях трудо-исправительных лагерей смерть воспринимается как что-то, с чем каждый должен справиться сам, не беспокоя остальных. Женщины пытались быть рядом с умирающими заключенными, помогать, выразить соучастие. Мужчины воспринимали смерть как высвобождение из мук лагерной жизни. Их отношение к последующей жизни или смерти было скорее равнодушное. Таким же было отношение и к смерти окружающих.

Настоящее также подтверждает и тот факт, что мужчины на много меньше женщин навязывали отношения. Они были скорее индивидуалистами. Для женщин было с самого начала характерно чувство искоренения, связанное с отлуккой от семьи, в главном от детей. Они пытались компенсировать этот недостаток навязыванием отношений с подобно пострадавшими. В отличие от мужчин женщины были более дружелюбны, комуникативны и социально чувствительны. Они стремились скорее поддерживать друг друга. В их произведениях мы не встретимся с тем, чтобы они поругались или физически нападали друг на друга. Среди мужчин были дружеские отношения весьма редкие.

С усмотрением на то, что заключенные подвергались от самого ареста аж до освобождения постоянному унижению со стороны органов власти, руководства лагерей, надзирателей и самих созаключенных, их жизнь в лагере становилась настоящим адом. В произведениях женских авторов часто упоминается, что представители обеих полов пытались найти ответ на вопрос: «За что?». Этим вопросом они задавались несколько раз, в течение заключения, при суде, после допроса... . Я полагаю, что это свидетельствовало о шоке, беспомощности и неспособности понять, как что-то так ужасного могло произойти именно с ними.

Но не смотря на все это люди должны были как-то отнестись к своему заключению. Это отношение прямо зависело от ситуации в конкретном лагере. Я пришла к выводу, что чем хуже были условия для жизни, тем менее заключенные дорожили жизнью. Для того, чтобы у человека был шанс выжить, ему было необходимо найти какой-то стимул для жизни, из-за которого он был

готов вытерпеть все угнетения лагерной жизни. Таким стимулом была для многих литература или семья.

Литература, как поэзия так и проза, часто встречается в текстах женских авторов. Некоторые женщины знали на память несколько романов и даже целых сборников. Их рассказами они коротали бесконечное время в этапах, в карцере или в лагерях. Некоторые писали собственные стихи и потом учили их на память. Это подбодряло их и убеждало в том, что они все еще люди способные здравого мышления. Литература была также средством ухода от реальности. В мужских произведениях тема литературы практически не упоминается, за исключением Варлама Шаламова, который в одном из своих произведений пишет, что криминальщики ценили, когда «политический» умел рассказывать романы. Это говорит о том, что для мужчин могла быть литература тоже весьма важной, просто они о ней не писали.

Мужчины также не уделяют много внимания и теме семьи, так важной для женщин. Я не думаю, что это знак того, что она для них не была важной. Скорее это говорит о том, что они стремились подат наиболее точную и фактическую информацию о жизни в лагерях, к которой тема семьи не принадлежала. Для женщин она была наоборот принципиально важной. Особое внимание женщины уделяли отношениям между дочерью и матерью.

Важную роль в жизни женщин играл и их внешний вид. Даже в условиях лагеря они находили возможность сшить одежду отличающуюся от лагерного мундира, о котором они тоже заботились и удерживали его в хорошем состоянии. Это помогало им оставаться в контакте с «нормальной» жизнью.

Значительную разницу между криминальными и политическими заключенными мы найдем в их отношении к сексу. В то время как политические воспринимали секс как что-то унижительное, криминальницы им часто занимались. Секс был часто средством для приобретения целого ряда выгод. Женщины им занимались с целью получить легче работу, больше еды итд. В лагере было выгодно забеременеть. Беременная женщина освобождалась от работы и в течение полу года от родов получала повышенный паек. Криминальницы часто использовали эту возможность уклонения от работы. Многие из так рожденных в лагере детей умирали еще младенцами. Виной этому была недостаточная забота со стороны матери (для «криминальниц» был ребенок только средством для улегчения жизни) или плохого питания итд.

Кроме секса и детей в лагерях иногда встречалась также любовь между мужчиной и женщиной. Влюбленным людям в лагере было на много легче жить, они были хоть частично счастливы.

Теме побега уделяют внимание минимум семь авторов. Некоторые описывают попытки побега своих лагерных сожителей, а некоторые, четыре автора, пишут о своих личных успешных побегах. Ключем к успеху, по их словам, было все до подробностей запланировать, быть в хорошем физическом состоянии и не в последнюю очередь вам должно было повезти. Пойманные при побеге заключенные были часто весьма сурово и экзemplарно наказаны. Из мной выбранных произведений мне не удалось установить, как часто случались попытки побега. Можно предполагать, что все зависело от условий в конкретном лагере, его географическом положении, состоянии заключенного и от ряда других факторов. По моему мнению физически и психически были к побегу на много лучше подготовлены мужчины.

Женщины часто пишут о своих ощущениях во время ареста, семье, жалости о разлуке с близкими, грусти о том, что их прежняя жизнь окончена. Многие воспринимали свой арест как ошибку, которая обязательно объяснится и что их вскоре пустят домой. Из женских произведений можно также получить представление о том, как в течение лет менялось политическое и социальное расслоение лагерей.

Только три из одиннадцати женских авторов описывают процесс расследования и допросов. Мужчины уделяют этой теме на много больше внимания (10 из 16 авторов). Оба пола совместно говорят о тактике кнута и сахара, которой пользовались следователи при допросах. С усмотрением на чрезвычайность ситуации, никто не мог наперед знать, как он поведет себя на допросах. Все зависело от меры психического и физического мучения.

Касательно транспортировки заключенных в места отбывания наказания мужчины и женщины одинаково описывают ужасные и нечеловеческие условия в поездах, суднах, машинах...езде.

Для авторов обоих полов также характерно хронологическое построение произведений. Воспоминания идут от ареста, через суд аж до освобождения. Некоторые описывают лишь определенный эпизод, но тоже хронологически.

Женщины уделяют много внимания своему окружению, они пишут более подробно и не сосредоточатся только на себе. Читатель так может получить

представление о обстановке и отношениях в лагере, о людях с которыми автор отбывала наказание, их жизненную историю. Тексты основаны на описании личных эмоций, состояний, взглядов. Они пытаются постигнуть широкий круг тем, поэтому и их произведения богаче по содержанию и объему.

Большинство авторов-мужчин не уделяют много внимания своему окружению. Они сосредотачиваются скорее на факты. Часто в их произведениях можно встретиться с подробным описанием весьма суровых сцен. Некоторые из них описывают ситуации в контексте с политической или социальной проблематикой. В текстах часто очевидна дистанцированность автора от описываемого, тексты безпристрастны. Даже при описании чрезвычайно важных и трагических ситуаций, таких как смерть члена семьи или сожителя, мужчины обычно не выражают своих чувств. В таких ситуациях они используют простые предложения, которые наводят атмосферу апатии и одновременно подчеркивают жуткость ситуации ее влияние на психику рассказчика. Мужские произведения короче женских и спад событий в них быстрее.

Мемуары и документальная проза в общем всегда являются лишь субъективным взглядом на произошедшее, поэтому при своем исследовании ГУЛАГа я изучила произведения большего числа авторов, чтобы получить как можно больше субъективной информации, из которой можно попытаться составить объективное описание случившегося. Я предполагала, что описуемые в произведениях нескольких независимых авторов конкретные факты должны были несомненно случиться на самом деле. Эмоциональное пристрастие к определенному событию, осязаемое в текстах отдельных авторов, предоставляет читателю больше информации, по сравнению со строгим фактическим констатированием фактов. Но с другой стороны, и произведения, строго описывающие исторические факты, могут быть написаны под влиянием субъективного взгляда их автора.

В заключение я хочу выразить свое соучастие со всеми, которые оказались в ГУЛАГе, и больше всего с теми, которые прошли весь этот путь не предав своих моральных убеждений. В настоящее время современников всему этому становится все меньше и меньше и люди постепенно забывают о прошедшем. Вскоре могут вообще найтись и такие, которые будут ставить ГУЛАГ под сомнение. Поэтому я считаю необходимым постоянно припоминать это историческое зверство и взять с него пример.

Seznam pramenů a použité literatury

Bibliografické zdroje:

1. Appelbaum, Anne. Gulag: Dějiny. Praha. Beta-Dobrovský, Plzeň: Ševčík, 2004. 604s.
2. Babka, Lukáš, Bzonková, Radka (eds.). Jen jeden osud: antologie sovětské lágrové prózy. Praha. Academia, 2009. 649s.
3. Bauer, Martin Josef. Kam až mě nohy donesou. Frýdek-Místek. Alpress, s.r.o., 2002. 344s.
4. Bystrov, Vladimír. Průvodce říší zla. Praha. Academia, 2006. 747s.
5. Ginzburg, Jevgenija. Strmá cesta. Praha. Odeon, 1992. 728s.
6. Chlevňuk, Oleg V. Historie Gulagu, Od kolektivizace do „velkého teroru“. Praha. BB/art s.r.o., 2008. 477s.
7. Krupa, Michael. Mělké sibiřské hroby, na útěku z tábora smrti. Brno. Nakladatelství JOTA, s.r.o., 2005. 238s.
8. Mocná, Dagmar, Peterka, Josef a kol. Encyklopedie literárních žánrů. Praha a Litomyšl. Paseka, 2004. 699s.
9. Nünning, Ansgar, Trávníček, Jiří a Holý, Jiří. Lexikon teorie literatury a kultury. Brno. Host, 2006. 912s.
10. Pavlič, Jiří. Přežil jsem Gulag. Kruh v Podbězdězí. Vydavatelství MNP, 2000. 60s.
11. Ratušinská, Irina. Šedá je barva naděje. Brno. Barrister & Principal, 2001. 248s.
12. Rawicz, Slavomir. Dlouhá cesta, skutečný příběh strastiplné pouti za svobodou. Brno. Nakladatelství JOTA, s.r.o., 2007. 332s.
13. Soloněvič, Ivan. Koncentrační tábor: Rusko. Praha. nakladatelství Bystrov a synové, spol. s.r.o., 2000. 357s.
14. Solženicyn, Alexandr. Jeden den Ivana Děnisoviče. Praha. Nakladatelství politické literatury, 1963. 87s.
15. Solženicyn, Alexandr. Souostroví Gulag: 1918 – 1956: pokus o umělecké zpracování 1. díl. Praha. OK CENTRUM, 1990. 356s.
16. Šalamov, Varlam. Kolymské povídky. Praha. Mladá fronta, 1995. 255.s.
17. Štajner, Karlo. 7000 dní na Sibiři. Praha. Naše Vojsko s.r.o., 2008. 199s.
18. Válek, Vlastimil. K specifčnosti memoárové literatury. Brno. Univerzita J. E. Purkyně, 1984. 160s.

Elektronické zdroje:

19. Informační systém Masarykovy univerzity, informace o předmětu CJBC01 Memoárová literatura. [on-line]. [9-4-2010]. Dostupný na WWW: <http://is.muni.cz/predmety/predmet.pl?kod=CJBC01;fakulta=1421;obdobi=>
20. Otevřená encyklopedie Wikipedie. Memoár. [on-line]. [8-4-2010]. Dostupná na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Memoár>
21. Wikipedia, the free encyclopedia. Michael Krupa. [on-line]. [16-2-2010]. Dostupný na WWW: http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Krupa
22. Wikipedia, the free encyclopedia. Slavomir Ravicz. [on-line]. [16-2-010]. Dostupný na WWW: http://en.wikipedia.org/wiki/Slavomir_Rawicz
23. Международное историко-просветительское правозащитное и благотворительное общество МЕМЛПРИАЛ. Жертвы политического террора в СССР. [on-line]. [3-1-2010]. Dostupný na WWW: <http://lists.memo.ru/>
24. Международное историко-просветительское правозащитное и благотворительное общество МЕМОРИАЛ. История карательных органов, Карта ГУЛАГа. [on-line]. [17-2-2010]. Dostupný na WWW: <http://www.memo.ru/history/nkvd/gulag/maps/ussri.htm>
25. Международное историко-просветительское правозащитное и благотворительное общество МЕМОРИАЛ. Кто мы, Устав. [on-line]. [17-2-2010]. Dostupný na WWW: <http://www.memo.ru/about/ustav.htm>
27. Международное историко-просветительское правозащитное и благотворительное общество МЕМОРИАЛ. Списки жертв политических репрессий. [on-line]. [15-1-2010]. Dostupný na WWW: <http://www.memo.ru/memory/spiski.htm>
28. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Вагнер Г. К. Из глубины вызываю... (De profundis). – М. : Круг, 2004. – 271 с. : ил. [on-line]. [19-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_book2d52.html?id=88663&aid=805
29. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Весёлая З. А. 7-35//Доднес тяготееет.Т.1:Записки вашей современницы/сост. С. С. Виленский. М.:Возвращение, 2004.–С.569-618. [on-line]. [15-1-2010]. Dostupný na WWW: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/authbookcdb1.html?id=87424&aid=13>

30. Музей и общественный центр А. Сахарова. Виленский С. С. На прииске «Днепровский». // Доднес тяготееет. Т. 2 : Колыма / сост. С. С. Виленский. – М.: Возвращение, 2004. – С. 516-529 : портр., ил. [on-line]. [18-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_pagesee86.html?Key=22412&page=516
31. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Воронская Галина Александровна, Нурмина Г. На дфльнем приске : Рассказы / вступ. ст. М. Бирюкова. – Мадаган: ГОБИ, 1992. – 123с.: портр. [on-line]. [16-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_bookadda.html?id=88648&aid=85
32. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Гаген-Торн Н. И. Мемориа / сост., предисл., послесл. и примеч. Г. Ю. Гаген-Торн. – М. : Возвращение, 1994. – 415с. : ил. – Портр. Авт.: 1-3-я с. обл. [on-line]. [18-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth/_book0db7.html?id=87026 &aid=21
33. Музей и общественный центр им. А. Сакнарова. Глинка Е.С.б Трюм, или Большой «колымский трамвай»: рассказ-свидетельство//Радуга.-1990.Но2.-С.14-30. [on-line]. [14-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_pages9b28.html?Key=22939&page=0
34. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Домбровский Ю. И. Меня убить хотели эти суки / сост. К. Ф. Турумова (Домбровская) – М. : Возвращение. – 1997. – 195 с. : портр. (фрагмент). [on-line]. [16-1.2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth/_pagesc8f5.html?Key=14152&page=104
35. Музей и общественный центр им. А Сахарова. Иоффе Н. А. Время назад : Моя жизнь, моя судьба, моя эпоха. – М. : ТОО «Биологические науки», 1992. – 238с.: портр. [on-line]. [17-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_book9aa2.html?id86935&aid=128
36. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Кравчук М. Ф. «... в пересмотре дела отказать» : [письма из лагеря] / предсил. Г. Сытой // Доднес тяготееет : в 2 т. / сост. С. С. Виленский. – М. : Возвращение, 2004. – Т. 2. – С. 334 – 339. [on-line]. [25-1-2010]. Dostupný na WWW: [sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_pages9648.html?Key%20853&page=334](http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_pages9648.html?Key%20853&page=334)

37. Музей и общественный центр им А. Сахарова. Лещенко-Сухомилова Т. И. Из воспоминаний «Моя гитара» / биогр. сведения С. Чеснокова // Доднес тяготееет. Вып. 1. : Записки вашей современницы / сост. С. С. Виленский. – М. : Сов. Писатель, 1989. – С. 449-460 : портр. [on-line]. [17-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_pages0d12.html?Key=5823&page-449
38. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Музей и общественный центр им. Андрея Сахарова. [on-line]. [28-1-2010]. Dostupný na WWW: <http://www.sakharov-center.ru/museum/>
39. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Олицкая Е. Л. Мои воспоминания : в 2 кн. / Обл. Н. И. Николенко. – Frankfurt/M : Посев, 1971., Кн. 1. – 318, 11с. и Кн. 2. – 270, 11с. [on-line]. [19-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_bookafdl.html?id=87734&aid=144 а http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_booke6c3.html?id=87735&aid=144
40. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Петкевич Т. В. Жизнь – сапожок непарный: Воспоминания / послесл Б. Ф. Егорова; худож. И Архипов. – СПб.: Астра – люкс: АТОКСО, 1993. 502с. [on-line]. [15-1-2010]. Dostupný na WWW: http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_book74a4.html?id=88782&aid=54
41. Музей и общественный центр им. А. Сахарова. Эфрусси Я. И. Кто на «Э»? – М. : Возвращение, 1996. – 91 с. : портр. [on-line]. [20-1-2010]. Dostupný na WWW: [sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_book04db.html?id=86489&aid=82](http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/auth_book04db.html?id=86489&aid=82)

ANOTACE

Příjmení a jméno autora: Hokrová Jarmila

Katedra a fakulta: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta

Název bakalářské práce: Generová perspektiva v memoárech o GULAGu

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

Počet stran: 81

Počet příloh: 2

Počet znaků bez příloh: 144 380

Počet znaků s přílohami: 170 783

Počet titulů použité literatury: 18

Klíčová slova: memoár, GULAG, Sovětský svaz, koncentrační tábor, pracovní tábory, politická perzekuce, političtí vězni

Bakalářská práce Genderová perspektiva v memoárech o GULAGu je rozdělena do tří základních kapitol. První kapitola je věnována teorii memoárové literatury a jejím specifickým v lágrové próze. Druhá kapitola se zabývá tématy nejtypičtějšími pro ženskou tvorbu, přibližuje chování vězenkyň v lágrovém prostředí a charakterizuje písemné ztvárnění svých vzpomínek. Třetí kapitola staví na základě uvedených hledisek do kontrastu ženský a mužský pohled na danou problematiku.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1

VYSVĚTLIVKY

barák – označení pro budovy uvnitř táborové zóny.

galejník – byli trestanci odsouzení na galeje, v podání Karlo Štajnera se jednalo o nacisty a sovětské občany podezřelé ze spolupráce s okupanty zatčené na území Sovětského svazu.

Hoře z rozumu – veršovaná komedie Alexandra Sergejeviče Gribojedova

chcípák – vězeň, jenž příliš dlouho a těžce pracoval a nyní je ve zdravotně velice špatném stavu a těžké práce již nezvládá, autory je tento stav označován jako poslední stadium před smrtí.

Kolyma – Rozsáhlá horská pásma povodí Kolymy (společně oblastí blízké řeky Indigirky) patřila od třicátých do padesátých let 20. století mezi jedno z hlavních sovětských center vězeňských zařízení. Celá oblast byla bohatým nalezištěm zlata a dalších vzácných kovů, nemluvně o obrovských zdrojích dřeva a uhlí. Region se však nachází v klimaticky nehostinném pásmu náročném na lidské zdraví. Kvůli tomu, že v místních lágrech byla vězněna celá řada slavných spisovatelů a básníků, se Kolyma stala patrně nejčastějším námětem literárních zpracování tematiky sovětského vězeňství. Pojem Kolyma se řadí spolu s termíny GULAG, Solovky či Lubjanka mezi základní pojmy evokující krutost sovětského vězeňského aparátu.

Magadan – město na ruském dálném severovýchodě, rozprostírající se v Nagajevském zálivu, na pobřeží Ochotského moře. Město bylo založeno v roce 1933 souběžně se vznikem trustu Dalstroj (sovětský státní podnik hospodařící na celém území ruského Dálného severovýchodu, který pro plnění svých úkolů využíval práce vězňů) a celé je vystavěli vězni. Sloužil jako sídlo správy Severovýchodních nápravněpracovních táborů i Dalstroje. V nedalekém Nagajevu se nacházel přístav s rozsáhlým tranzitním táborem, jímž prošli všichni vězni přijíždějící k výkonu trestu na Kolymu. Stejně tak byl Magadan místem, kterým museli projít všichni propuštění vězni při své cestě zpět do centrálního Ruska. Od roku 1953 je město správním centrem Magadanské oblasti.

machorka – laciný tabák nejnižší kvality

NKVD – lidový komisariát vnitra, vznikaly na podzim 1917 a fungovaly do r. 1930. Od roku 1922 pod NKVD spadala všechna vězeňská zařízení Sovětského svazu.

paraša – nádoba pro vykonávání tělesných potřeb. Měla podobu kbelíku, někdy opatřeného poklopem, ale často též objemného dřevěného či plechového sudu. Byly umístovány do vel ve věznicích nebo v táborech v barácích, které podléhaly přísnějšímu režimu a nemohli se po zóně volně pohybovat.

pevnina – termín jimž se z pohledu kolymských vězňů označovala centrální část Sovětského svazu.

poskok - ruský pridurok. Obecné označení pro vězně, který spolupracoval s vězeňskou a táborovou správou. Patřili mezi ně hlavně dobrovolní donašeči a velitelé baráků a brigád. Kromě toho tak byli nazýváni vězni vykonávající různé lehké práce (v kanceláři, kuchyni, nemocnici), kteří však nemuseli aktivně podporovat činnost úředních orgánů.

starosta – byl ve vězeňské cele, táborovém baráku nebo ve vagoně při transportu odpovědný za pořádek.

trojka – výkonný institut místních orgánů Všeruské mimořádné komise pro boj se sabotáží a kontrarevolucí, tvořili ji tři lidé – vysoce postavení funkcionáři, trojka zasedala v nepřítomnosti souzeného a vynášela rozsudky až do výše trestu smrti.

Vaninský přístav – nápravněpracovní tranzitní tábor a námořní přístav na Dálném východě ve Vaninském zálivu.

zóna – obecné označení pro oplocenou část tábora, v níž se mohli vězni volně pohybovat.

zvláštní porada – jeden z řady orgánů mající soudní pravomoc, který však nespadal do soudní soustavy, odsuzoval v nepřítomnosti obviněného na dobu maximálně pěti, později až dvaceti pěti let, jejími členy byli vysoce postavení straničtí funkcionáři.

Příloha č. 2

MEDAILONKY AUTORŮ PROSTUDOVANÝCH MEMOÁRŮ

Mužští autoři:

Boris Vjačeslavovič Babin (1886 – 1945) – ruský sociolog a publicista. Jeden z čelných představitelů strany socialistů-revolucionářů (eserů), nejvlivnějšího politického uskupení revolučního roku 1917. V prvních letech 20. století zastával funkci člena ústředního výboru této strany, v roce 1917 se stal poslancem ruských zákonodárných sborů. V průběhu dvacátých let byl Babin se svou ženou Bertou Alexandrovnou (1894 – 1983) opakovaně perzekvován. Naposledy byl Babin zatčen v dubnu 1937 a dne 20. května 1938 rozhodnutím zvláštní rady odsouzen k trestu osmi let odnětí svobody v nápravněpracovním táboře. Byl transportován na Kolymu, kde se mu podařilo navázat písemný kontakt se svou též vězněnou ženou. Bertě Babinové se podařilo dopisy uchránit a při propuštění v roce 1954 je vynesla na svobodu.

Georgij Georgijevič Děmidov (1908 – 1987) – inženýr-elektrotechnik, vynálezce. Vystudoval fyzikálně-chemickou fakultu Charkovské univerzity, na níž následně působil jako docent. V únoru 1938 byl zatčen a odsouzen za protistátní činnost na osm let nápravněpracovních táborů. Téhož roku byl deportován na Kolymu, kde mu byl v roce 1946 přirčen dodatečný desetiletý trest. Řadu let pracoval v lese, na rýžovištích a v dolech. Koncem čtyřicátých let byl převezen do Moskvy, kde se měl v jedné z tajných výzkumných laboratoří využívajících práce vězňenských odborníků, v tzv. šarašce, podílet na vývoji jaderných zbraní. Zanedlouho však následoval transport do autonomní republiky Komí. Po propuštění se přestěhoval do Uchy, kde zůstal až do své rehabilitace v roce 1958.

Již během věznění začal Děmidov sepsávat své vzpomínky a zaznamenávat své prožitky. Plně se psaní věnoval po odchodu do penze. Některé jeho texty byly publikovány v samizdatu. Veškerou jeho tvorbu zabavila při razii v srpnu 1980 tajná policie, což Děmidova psychicky zcela zlomilo. Po jeho smrti byly texty vráceny autorově dceři.

Během věznění strávil Georgij Děmidov dva roky v ústřední táborové nemocnici na Kolymě spolu s Varlamem Šalamovem. Stal se díky tomu předlohou hlavní postavy jedné z Šalamových povídek *Legenda o inženýru Kiprejevovi*.

Jurij Osipovič Dombrovskij (1909 – 1978) – ruský spisovatel. Absolvent Vyšších literárních kurzů v Moskvě. Po prvním zatčení v roce 1932 byl poslán do vyhnanství v Alma-Atě, kde pracoval v muzeu. Roku 1939 byl opětovně zatčen a odsouzen. V roce 1943 byl převezen na Kolymu, odkud ho propustili jako invalidu. V roce 1949 následovalo opětovné uvěznění v Tajsetu (Ozerlag). Propuštěn byl v roce 1955 a dostal povolení vrátit se do Moskvy.

Dombrovskij sice publikoval již ve třicátých letech, těžiště jeho tvorby však spočívá v dílech napsaných až po propuštění z táborů. Oba jeho nejznámější romány popisují čistky a teror stalinského období. První z nich, *Chranitel dřevnostěj* (1964, v českém překladu *Ochránce starožitností*. Praha, Svět sovětů, 1966), vypráví o autorově vyhnanství v kazašském hlavním městě a o plíživém strachu zachvacujícím celou zemi před rokem 1937. Druhý, s názvem *Fakultět nenužnych veščej*, napsaný v letech 1964 – 1975, popisuje rok tzv. velkého teroru 1937 a především vnitřní mašinerii procesů na příkladu vedoucího archeologické výpravy. Román vyšel poprvé v roce 1978 v Paříži, ruského vydání se dočkal až v roce 1988.

Dombrovskij se i po svém propuštění a po svém návratu do Moskvy zasazoval o dodržování lidských práv, kvůli čemuž byl podrobován neustávajícímu dohledu a šikaně i fyzickým útokům ze strany KGB.

Jakov Isaakovič Efrussi (1900 – 1996) – doktor přírodních věd, inženýr, radiolog, vynálezce, absolvent Petrohradského technického institutu. Pracoval v několika institutech fyzikální mechaniky. Byl zatčen 27. září 1937 v Leningradu, v jedné z prvních represivních vln tzv. velkého teroru. Mimo jiné byl vězněn v petrohradské věznici Kresty. Roku 1939 ho zvláštní porada odsoudila za trestné činy špionáže, poškozování sovětského průmyslu, za teroristické aktivity a účast v protisovětské organizaci na osm let nápravněpracovních táborů. Byl převezen na Kolymu, zde však zanedlouho onemocněl. Roku 1940 byl poslán do Moskvy, kde pracoval v jedné z tajných výzkumných laboratoří využívajících práce vězněných odborníků, v tzv. šarašce. Propuštěn byl 30. září 1945, rehabilitován v roce 1957.

Až do odchodu do penze pracoval v různých technických laboratořích a dílnách. Jeho paměti *Kto na „E“* byly vydány v Moskvě v roce 1996.

Jurij Lvovič Fidelgolec (nar. 1927) – pochází z moskevské lékařské rodiny. Roku 1948 byl přijat na divadelní fakultu, nicméně již v prvním ročníku byl zatčen a obviněn z protisovětské propagandy a agitace a rovněž z členství v protisovětské organizaci. Byl odsouzen k deseti letům odnětí svobody. V letech 1948 – 1951 byl vězněn v Ozerlagu, kde pracoval na stavbě jedné z větví Bajkalsko-amurské železniční magistrály. Léta (1951 – 1954) strávil v Kolymských táborech, poté musel zůstat ve vyhnanství v Karagandě. Až do odchodu do důchodu pracoval jako projektant. V penzi se začal plně věnovat literární činnosti. Je autorem několika sbírek poezie (např. *Mnogo vody utěklo s tšch por.* Moskva, 1995, *Solovětskij kameň.* Moskva, 2000) a sborníku *Kolyma* (Moskva, 1997). Roku 1999 byl přijat do Svazu moskevských spisovatelů.

Michael Krupa – se narodil 15. dubna 1915 ve městě Rudnik v Polsku. Jeho otec byl Polák, jeho matka Rakušanka. Jako teenager byl přijat do jezuitského kláštera, avšak byla mu souzena jiná cesta. Byl zatčen při obsazení Polska německou a ruskou armádou. Byl držen v Lubjanské věznici v Moskvě a odsouzen k deseti letům v Gulagu. Podařilo se mu utéci a dostat se do Afganistánu.

Michail Filippovič Kravčuk (1892 – 1942) – ukrajinský matematik, absolvent Fakulty fyziky a matematiky Kyjevské univerzity (1924), čelný představitel Akademie věd Ukrajinské SSR, jeden ze zakladatelů ukrajinského ústavu matematiky. Roku 1930 odmítl vystupovat jako veřejný žalobce v procesu proti představitelům ukrajinské inteligence, obviněným ze členství ve vykonstruovaném Svazu osvobození Ukrajiny,

Sám se stal obětí represivní kampaně na přelomu let 1937 – 1938. Byl zatčen 21. února 1938, převezen do Lubjanské vnitřní věznice a obviněn z účasti v ukrajinské teroristické nacionalistické organizaci. V září 1938 byl odsouzen vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR na dvacet let odnětí svobody a zanedlouho převezen na Kolymu. Jeho zdraví nevydrželo těžkou prací a náročné klima. Zemřel 9. března 1942 v jednom z kolymských táborů. V roce 1956 byl

posmrtně rehabilitován a roku 1992 přijat zpět za člena Akademie věd Ukrajinské republiky.

Jiří Pavlič – se narodil 1. 8. 1918 v Poroškovu na Podkarpatské Rusi. V roce 1939 narukoval na vojnu k 32. pluku v Popradu na Slovensku. Po rozpadu Československa si Slováci utvořili samostatný stát a Podkarpatskou Rus zabrali Maďaři. Vojáci, jež nebyli slovenskými občany se mohly rozhodnout, zda zůstanou na Slovensku nebo se vrátí do své domoviny. Jiří Pavlič se vrátil domů. Zanedlouho však rukoval do maďarské armády v době, kdy se chystal útok na Rumunsko. Podle jeho slov se stále cítil jako občan Československé republiky a přičila se mu myšlenka bojovat proti neznámému nepříteli v cizí armádě. Rozhodl se tedy dezertovat. Odešel směrem na východ a v Karpatech překročil sovětskou hranici. Již po několika minutách byl zadržen pohraniční hlídkou a předveden k výslechu. Vzhledem k svému postavení cizího vojáka ho odsoudili jako špióna k pěti letům těžkého žaláře. Vystřídal několik věznic, poté byl převezen na Kolymu a nasazen na nucené práce. V roce 1943 ho omilostnili a spolu s jinými československými vojáky a občany transportován do Buzuluku, kde se formovala nová československá vojenská jednotka – 1. československá samostatná brigáda v SSSR, která byla ještě v témž roce nasazena na Ukrajině při osvobozování Kyjeva a následně i Československa. Po druhé světové válce zůstal profesionálním vojákem a dodnes žije v České republice.

Slavomir Rawicz – se narodil 1. září 1915 ve Varšavě. Jeho matka byla Ruska, proto se i on od mládí učil ruskému jazyku. V roce 1932 začal studovat architekturu na univerzitě. Jako důstojníka polské kavalerie ho zatkla sovětská tajná služba brzy po invazi Polska, v listopadu 1939. Po brutálních výsleších v charkovském vězení a soudní frašce v neblaze proslulé moskevské věznici Lubjanka byl nařčen ze špionáže proti Sovětskému svazu a odsouzen ke 25 letům nucených prací v Gulagu.

Spolu s tisíci dalšími vězni podstoupil Rawicz krutý tříměsíční transport do pracovního tábora na Sibiři. A tady po několika měsících pochopil, že setrvat v nelidských podmínkách tábora znamená téměř jistou smrt. Podařilo se mu spolu se šesti společníky uprchnout. Následovala devět měsíců dlouhá strastiplná cesta. Celkem ušli 6 500 km. Vymanili se ze sevření nelítostné sibiřské zimy, prošli

oblastí jezera Bajkal, překročili Transsibiřskou magistrálu, dále přešli poušť Gobi a Himaláje. V březnu 1942 se smrtelně vyčerpaným uprchlíkům podařilo vstoupit na území Indie, jejich cíle.

Ivan Lukjanovič Soloněvič – se narodil 14. ledna 1891 v Hrodně v Bělorusku. Jako student gymnázia začal přispívat do časopisů, v nichž byl jeho otec šéfredaktorem (Severo-zapadnaja žizň a Grodněnskijegubernskyje vedomosti). V redakci se také seznámil se svou budoucí ženou, Tamarou Vozněsenskou.

Od roku 1910 žil v Minsku a po svatbě v Petrohradu, kde začal studovat na právnické fakultě, přičemž se stále věnoval sportu – na Všeruském mistrovství ve vzpírání obsadil druhé místo, cvičil v Sokolu a zakládal jeho nová cvičiště.

Po vypuknutí druhé světové nebyl odveden z důvodu koktání a krátkozrakosti.

Za březnové revoluce 1917 byl velitelem studentských pořádkových milicí v Petrohradě a po bolševickém převratu uprchl do Kyjeva a spolu s manželkou plnili různá pověření protibolševických sil na jihu Ukrajiny.

V roce 1933 hodlal společně s rodinou ilegálně odpustit Sovětský svaz, ale útěk se nezdařil. Všichni byli zadrženi a odsouzeni k osmi letům pobytu v nápravněpracovním táboru GULAGu a poslání d Běloomořsko-baltského tábora v Karélii. Po roce odtud uprchl se synem i bratrem.

Poté pobýval v Helsinkách, Bulharsku, Argentině, Německu. Celý život se věnoval žurnalistice, publikoval své paměti. Kriticky se střetával s konzervativními proudy ruské antibolševické emigrace.

Zemřel 24. dubna 1954 v nemocnici v Montevideu v Uruguayi.

Varlam Tichonovič Šalamov (1907 – 1982) – ruský spisovatel a básník. Pocházel z Vologdy z rodiny duchovního. Od roku 1924 žil v Moskvě, kde začal studovat Právnickou fakultu Moskevské univerzity. Studium musel přerušit v únoru 1929, kdy byl na základě udání z opoziční činnosti, protisovětské agitace a rozšiřování protistátních tiskovin zatčen a odsouzen ke třem letům odnětí svobody. Do svého propuštění v říjnu 1931 byl vězněn ve Višerském oddělení Soloveckých táborů zvláštního určení. Toto vězeňské období popsal v knize: *Višera: antiroman* (Moskva, 1989). V průběhu třicátých let pracoval v redakcích několika moskevských časopisů. Příležitostně publikoval prózu i poezii. Roku 1937 byl

znovu zatčen a odsouzen za „kontrarevoluční trockistickou činnost“ k pětiletému trestu nápravněpracovních táborech. Následně byl převezen na Kolymu, kde mu byl trest prodloužen o dalších deset let. Z tábora byl propuštěn 13. října 1951, ale teprve v září roku 1953 mohl opustit oblast Dalstroje a vrátit se do Moskvy. Navázal zde na práci v časopisech s vydal několik básnických sbírek.

Nejnámější knihou Varlama Halamova se staly *Kolymskije rasskazy*. Jde o rozsáhlý soubor drobných povídek určených původně pro samizdat, na nichž pracoval v průběhu padesátých a šedesátých let. Vzpomínal v nich na příběhy v období věznění, popisoval konkrétní příhody, osudy vězňů i příslušníků ostrahy a táborové správy. Povídky byly tajně vyváženy ze Sovětského svazu a postupně publikovány v newyorském časopisu *Novyj žurnal*. Teprve roku 1978 byly v londýnském nakladatelství Overseas Publications Interchange vybrány jako celek (v češtině vyšel výběr z této knihy pod názvem *Kolymské povídky* v roce 1995 v nakladatelství Mladá fronta).

Karlo Štajner (pův. asi Steiner) – se narodil v roce 1902 v Rakousku. Mladý tiskařský dělník se stává již roku 1919 členem Komunistické strany Jugoslávie. Do politického života v zemi a později v Komunistické internacionále vstupoval, jako mnozí jiní, s „uhlířskou vírou“ ve světovou socialistickou revoluci a ve správnost a pokrokovost stalinských dogmat a praxe „výstavby socialismu v jedné zemi“.

Teprve pobyt v SSSR od roku 1932, kdy pracoval v balkánské sekci Komunistické internacionály, začal nahlodávat jeho dogmatické jistoty. Oněch „7 000 dní na Sibiři“, tedy dvacetiletí 1936 – 1956, ho přivedlo k přesvědčení, že stalinismus v teorii, a ještě více v hrůzné praxi nejenom není socialismem, nýbrž představuje jeho fašistoidní, totalitní negaci a diskreditaci.

Svůj zásadní názorový obrat dokládá ve svých memoárech na nesčetných faktech, ať již jde o vlastní prožitky, či o osudy jiných, s nimiž se v táborech nucených prací setkal.“ (Štajner, Karlo. 7 000 dní na Sibiři. Praha. Naše vojsko s.r.o. 2008. str. 5)

„Dnes již Karlo Štajner nežije. Jeho vzpomínky vyšly v Jugoslávii časopisecky v roce 1971 a v následujících dvou letech byly přeloženy do češtiny a vydány v samizdatu.

Georgij Karlovič Vagner (1908 – 1995) – etnolog, národopisec, odborník na staroruskou architekturu. Pocházel z Rjazaňské gubernie. Po skončení studií pracoval do roku 1932 v rjazaňském národopisném muzeu. Dne 21. ledna 1937 byl zatčen a následně odsouzen za „protisovětskou agitaci (kritizoval barbarský přístup bolševiků k architektonickým památkám) na pět let nápravněpracovních táborů.. Byl převezen na Kolymu, kde prošel několika trestními brigádami táborů vyhlášených svou krutostí (Maldjak, Nižnij Chatynnach). Roku 1942 byl propuštěn, musel však jako občanský zaměstnanec zůstat na Kolymě. Odjet se mu podařilo až roku 1947. Vrátil se do Rjazaně, kde pracoval v uměleckém muzeu. V červnu 1949 byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství v Krasnodarském kraji. Roku 1954 byl propuštěn, 1956 rehabilitován. Během šedesátých let vydal řadu odborných prací.

Je autorem memoárů *Iz glubiny vzyvaju... (De profundis)*, vydaných v roce 2004 v Moskvě.

Semjon Samuilovič Vilenskij (nar. 1928) – ruský spisovatel a básník. V roce 1945 začal studovat na Filologické fakultě Moskevské státní univerzity, později studoval ve Lvově. Roku 1948 byl zatčen, obviněn z teroristické činnosti a zvláštní poradou ministerstva státní bezpečnosti odsouzen na deset let nápravněpracovních táborů. Poté byl transportován na Kolymu. V roce 1955 se dočkal propuštění, nesměl však odjet z oblasti spravované Dalstrojem.

Do Moskvy se vrátil až roku 1963. Prakticky ihned po návratu založil s několika přáteli neformální sdružení bývalých politických vězňů. Roku 1990 se stal předsedou Moskevského historicko-literárního sdružení *Vozvraščenije*, které uspořádalo řadu odborných konferencí a vydalo bezpočet publikací k lágrové tematice. Semjon Vilenskij je redaktorem sborníkové řady *Volja* a editorem knih *Děti GULAGa: 1918 – 1956* (Moskva, 2002) a *Poetika uznikov GULAGa: antologija* (Moskva, 2005). Vlastní zážitky popsal v memoárech *Voprosy jest'?* (Moskva, 2006).

Ženské autorky:

Olga Lvovna Adamova-Sliozbergová (1902 – 1991) – ekonomka, spisovatelka. Vystudovala ekonomii na Moskevské státní univerzitě. V průběhu třicátých let pracovala v ústředních hospodářských institucích Sovětského svazu. V březnu 1936 byl zatčen a následně popraven její muž, biolog Jurij Zakgejm. Olga byla zatčena 27. dubna 1936 a v listopadu odsouzena k osmi letům odnětí svobody. Léta 1936 – 1938 strávila ve věznici na Solovenských ostrovech. Roku 1939 se dostala na Kolymu. V roce 1944 byla sice propuštěna, ovšem s podmínkou časově neomezeného vyhnanství. V letech 1946 – 1949 žila v Moskvě, poté následovalo další uvěznění a vyhnanství v Karagandě (Kazachstán). Roku 1954 bylo její vyhnanství zrušeno a o dva roky později dosáhla rehabilitace.

V průběhu šedesátých let dokončila své paměti, na nichž začala pracovat už ve vyhnanství. Vyšly v roce 1989 pod názvem *Put'* v prvním vydání sborníku *Dodněs t'jagotějet*, o tři roky později také samostatně.

Zajara Art'jomovna Vesjolá (nar. 1928) – dcera ruského spisovatele Nikolaje Ivanoviče Kočkurova (pseudonym Art'jom Vesjolyj), který byl zatčen a popraven roku 1937. V roce 1948 došlo k zatčení její matky, která byla odsouzena na osm let nápravněpracovních táborů. Dne 22. dubna 1949 zatkli také Zajaru a její sestru Gajru. Zajara byla odsouzena jako dcera „nepřátel lidu“ k pěti letům vyhnanství a transportována do Novosibirsku. Později jí bylo umožněno přestěhování do Kazachstánu. Z vyhnanství byla propuštěna v červnu 1953 a vrátila se do Moskvy. Po rehabilitaci v roce 1956 pokračovala ve studiu na pedagogické fakultě. Od počátku šedesátých let se věnuje literární činnosti.

Je autorkou textů *S naděždoj i věroj* či *Krasnyj štraf* Spolu se sestrou vydala knihu *Sud'ba i knigi Art'joma Vesjologa* (Moskva, 2005). Během devadesátých let připravila pro Moskevské historicko-literární sdružení *Vozvraščenijs* rozsáhlou sérii básnických sbírek *Poety – uzniki GULAGa*.

Své zážitky z vězení a vyhnanství ztvárnila v memoárech nazvaných podle čísel odstavců trestního zákoníku, podle kterých byla odsouzena – 7-35: *Vospominanija* (Moskva, 1990).

Ariadna Sergejevna Efronová (1912 – 1975) – ruská spisovatelka a překladatelka, dcera ruské malířky Mariny Cvetajevové a spisovatele Sergeje Efrona. V letech 1922 – 1925 žila s matkou v Československu, navštěvovala ruské gymnázium v Praze. Roku 1937 se rodina přestěhovala zpět do Sovětského svazu. Zde Ariadna Efronová dva roky pracovala v redakci francouzského časopisu *Revue de Moscou*. Dne 27. dubna 1939 byla zatčena pro podezření ze špionáže a odsouzena na 8 let nápravněpracovních táborů. Po propuštění žila v Rjazani, kde učila na umělecké škole. Roku 1949 byla opět perzekvována a odsouzena k doživotnímu vyhnanství v Turuchansku na řece Jenisej. Roku 1955 se domohla rehabilitace a zrušení vyhnanství.

Posledních dvacet let života věnovala literární činnosti a péči o odkaz díla své matky. Napsala knihu *Jeť vsjudu svet...: Čelověk v totalitarnom obščestv: Chrestomatija dlja staršeklassnikov* (Moskva, 2000).

Dopisy Ariadny Efronové Borisi Pasternakovi jsou uloženy v Pasternakově rodinném archivu. Poprvé byly publikovány v knize: *Pisma iz ssylki* (1948 – 1957): *A Efron B. Pasternaku. Vklučajet 12 otvetnych pisem Borisa Pasternaka*. Paříž: YMCA-Press, 1982.

Nina Ivanovna Gagen-Tornová (1901 – 1986) – petrohradská etnoložka a spisovatelka. Ve třicátých letech pracovala v akademii věd SSSR. Poprvé byla zatčena v říjnu 1936. Za protisovětskou propagandu a agitaci ji odsoudili k deseti letům odnětí svobody. Do propuštění v roce 1942 pobývala v kolymských táborech a věznicích. Poprvé byla zatčena 30. prosince 1947 přímo v knihovně Akademie věd. V následujícím roce byla odsouzena na pět let, trest si odpykávala v Dubravském nápravněpracovním táboře v Mordvinské autonomní republice. Léta 1953 – 1954 strávila ve vyhnanství v osadě Zaliv poblíž Krasnojarsku. Po rehabilitaci v roce 1956 žila v Leningradu a věnovala se etnologii. Je autorkou vzpomínkové knihy *Memoria* vydané v Moskvě v roce 1994.

Jevgenija Semjonovna Ginzburgová (1903 – 1977) – vystudovala historicko-filozofickou fakultu univerzity v Kazani (1925) a nastoupila pedagogickou dráhu profesorky literatury a publicistiky. Bylo jí čtyřiatřicet let, když jednoho dne roku 1937 jako žena vysokého stranického funkcionáře a matka tří dětí odešla k výslechu, aby se domů vlastně už nikdy nevrátila. Vágní a nepodložená obvinění

z trockistické činnosti se „zpřesňovala“ a stupňovala, vězení stříдалo vězení (Butyryky, Lefortovo, Jaroslavl), až posléze zazněl ortel: tábory nucených prací na Kolymě.“ (Ginzburgová, Jevgenija. *Strmá cesta*. Praha 1992. str. 728) Po propuštění 15. února 1949 jí byl zakázán návrat domů a byla nucena žít několik let v Magadanu. Pracovala zde jako vychovatelka ve školce a později jako učitelka ve večerní škole, kde učila vysoké stranické příslušníky a dozorce z táborů. V roce 1951 se provdala za svého druhého muže, A. P. Valtera. Později jí byl povolen návrat domů 25. června 1955 byla v Moskvě rehabilitována. Žila v Moskvě a e Lvově, vydala knihu svých vzpomínek s názvem *Strmá cesta*, na níž začala pracovat již ve vězení. Kniha byla vydána v mnoha západních zemích (Velká Británie, Itálie, Německo, Švédsko, USA aj.) Vydání své knihy v Rusku se však již nedožila (*Krutoj maršrut, chronika vremen kulta ličnosti, Sovětskij pisatel, Moskva 1990*). Zemřela 25. května 1977 v Moskvě.

Jelena Semjonovna Glinková (nar. 1926) – ekonomka. Pochází z petrohradské rodiny, otec byl námořním kapitánem (později zahynul v Gulagu). Roku 1949 ji přijali na Leningradský loděřský institut. Dne 17. ledna 1950 však přišlo zatčení a obvinění z vlastizrady a spolupráce s německými okupanty. Obvinění se zakládalo na dotazníku, v němž Jelena Glinková neuvedla, že roky 1941 – 1943 strávila v okupovaném Novorossijsku. Byla odsouzena k dvaceti letům pracovních táborů, ztrátě občanských práv a konfiskaci majetku. Léta 1950 až 1956 strávila v nejrůznějších táborech, osadách a věznicích Dalstroje na Kolymě. Po propuštění v roce 1956 a následné rehabilitaci dokončila v Leningradu studium lodního inženýrství a poté až do odchodu do penze pracovala v loděřském průmyslu.

Od šedesátých let se věnovala literární činnosti. Jejím hlavním zájmem bylo dokumentování postavení žen v sovětské vězeňské mašinerii a jejich fyzické zneužívání. První povídku „*Kolymskij tramvaj*“ *sredněj tjažesti* publikovala v roce 1989 v literárním časopisu *Něva* (č. 10, 1989, s. 111 – 113). Jejím druhým ústředním dílem je autentická povídka o masovém znásilnění a zabití vězenkyň během jedné z plaveb parníku Minsk mezi Vaninem a magadanským zálivem Nagajevo *Trjum, ili Bolšoj „kolymskij tramvaj“: rasskaz – svidětelstvo* vydaná v časopisu *Raduga* (č. 2, 1990, s. 14 – 30).

Naděžda Adolfovna Ioffe (1906 – 1996) – dcera Adolfa Abramoviče Ioffe, revolucionáře, bolševického politika a diplomata. Až do roku 1918 vyrůstala v Německu. V roce 1923 nastoupila na ekonomickou fakultu Plechanovova Institutu národního hospodářství. Poté, co otec upadl v nemilost nové vládní a stranické garnitury v roce 1927 spáchal sebevraždu, se pozornost bezpečnostních orgánů zaměřila na příslušníky jeho rodiny. Naděžda Ioffe byla zatčena na jaře 1929, obviněna z účasti v tzv. moskevském komsomolském protisovětském centru a odsouzena ke třem letům vyhnanství, které strávila v Krasnojarsku, Chabarovsku a Vladivostoku.

Další zatčení a následné věznění v Lubjance přišlo 11. dubna 1936 na základě obvinění z „trockistické činnosti“. Byla odsouzena na pět let nápravněpracovních táborů a transportována na Kolymu. Obětí perzekucí se stali také její manžel, matka a otčím. V listopadu 1937 se jí v táboře narodila dcera Valerija. Propuštění se Naděžda Ioffe dočkala v roce 1941. Potřetí byla zatčena 20. srpna 1949. V Rostově na Donu byla zvláštní poradou odsouzena k doživotnímu vyhnanství. Po Stalinově smrti byla propuštěna a roku 1956 rehabilitována. Do roku 1991 žila v Moskvě, poté odjela do Spojených států amerických, kde také zemřela.

V letech 1962 – 1963 pracovala na svých pamětech, jež vyšly pod názvem *Vremja nazad: moja žizn', moja sud'ba, moja epocha* v Moskvě v roce 1992.

Tat'jana Ivanovna Leščenko-Suchomlinová (1903 – 1998) – herečka, básnířka, skladatelka, překladatelka. Pocházela z ukrajinského Černihova. Od roku 1922 žila v Moskvě, v roce 1924 se vdala za amerického právníka Benjaminu Peppera a odjela s ním do Spojených států. Zde vystudovala žurnalistiku a pracovala jako herečka. Po návratu do Sovětského svazu v roce 1935 se věnovala výchově dětí a umělecké činnosti. Zatčena byla 30. září 1947 a o rok později odsouzena za trestný čin protisovětské agitace k osmi letům nápravněpracovních táborů. Byla transportována do Vorkuty, kde později pracovala ve vězeňském divadle. Roku 1952 ji převezli do zemědělského tábora Gornjak. Propuštěna byla 2. dubna 1954 a o dva roky později rehabilitována. Po návratu na svobodu se věnovala herectví, koncertovala, překládala, psala básně.

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let sepsala paměti, které vyšly ve dvou rozsáhlých svazcích v Moskvě (svazek 1, 1991) a Sankt Petěrburgu (svazek 2, 1993): *Dolgoje buduščee: Dněvnik – vospomnanije*.

Jekatěrina Lvovna Olická (1899 – 1974) – narodila se v Kurské gubernii. Revoluční rok 1917 prožila v Petrohradu jako studentka zemědělské školy. Stala se členkou strany socialistů-revolucionářů (eserů), nejvlivnějšího politického uskupení revolučního roku 1917. V roce 1924 pracovala pro esery v ilegalitě. Již po několika měsících byla zatčena a odsouzena ke třem letům odnětí svobody, které se měla odpykat v Soloveckých táborech zvláštního určení. Na Solovkách se seznámila se svým mužem, eserem Alexandrem Vasiljevičem Fedodějevem. Roku 1925 byli, společně s ostatními politickými vězni, převezeni ze Solovek a následujícího roku odsouzeni ke třem letům vyhnanství v Čimkentu.

Po uplynutí trestu přesídlili do Rjazaně, kde se zapojili do další ilegální politické činnosti. V dubnu 1932 byli společně zatčeni za držení protistátních tiskovin a v březnu 1933 byla Olická odsouzena k pěti letům vězení v Suzdalském politickém izolátoru. Ještě před propuštěním dostala 13. dubna 1937 další pětiletý trest. Její muž zmizel beze stopy. Olická byla převezena na Kolymu, kde pracovala v nejtěžších táborech a pracovních osadách. Roku 1942 jí byl trest prodloužen o dalších pět let. Propuštění z táborů se dočkala až v roce 1947, za dva roky však následovalo další zatčení a trest doživotního vyhnanství v Krasnojarském kraji. Teprve rok 1960 znamenal pro Olickou konec vězení a vyhnanství. Odjela do krajinské Umaně, kde až do své smrti žila společně se svou švagrovou Naděždou Vitaljevovou Surovceovou.

VC Umani začala pracovat na rozsáhlých pamětech, které byly posléze tajně vyvezeny ze Sovětského svazu a roku 1971 vydány pod názvem *Moi vospominanija* ve frankfurtském vydavatelství Posev.

Tamara Vladislavovna Petkevičová (nar. 1920) – herečka, teatroložka. Roku 1937 byl popraven její otec a bezpečnost následně obrátila pozornost i na zbytek rodiny. Tamaře Petkevičové nebylo umožněno dokončit studia, přestěhovala se proto do Frunze, kde žil ve vyhnanství její muž. Zde začala studovat medicínu. V roce 1943 však byla zatčena a odsouzena za „kontrarevoluční činnost“ k sedmi letům odnětí svobody. Svůj trest si odpykávala v řadě táborů a věznic ve střední Asii (Kyrgyzstán), na severu Ruska (Komi) a na Sibiři. Příležitostně pracovala v táborových divadelních souborech. Několik let byla členkou agitační Divadelně-

estrádní skupiny, která objížděla s vystoupeními jednotlivé tábory. Petkevičová se dočkala propuštění počátkem roku 1959, ale i poté byla opakovaně vězněna.

Od roku 1960 žije v Leningradu (Sankt Petěrburgu). Zde dostudovala divadelní fakultu Leningradského státního institutu divadla, hudby a filmu a pracuje jako teatroložka.

Je autorkou vzpomínek *Žizň sapožok něparnyj: Vospominanija* (Sankt Petěrburg, 1993) Tato vzpomínková kniha se stala předlohou studentského divadelního představení *Po tu storonu smysla uvedeného roku 2000 v Sankt Petěrburgu*.

Galina Alexandrovna Voronská (1914 – 1991) – spisovatelka, dcera literárního kritika a bolševického revolucionáře Alexandra Konstantinoviče Voronského. Od roku 1921 žila v Moskvě, kde začala v roce 1933 studovat Literární institut. Roku 1937 byla zatčena její matka (vězněna do roku 1943) i otec (ihned popraven). Dne 16. března 1937 došlo k zatčení Galiny. Byla obviněna z členství v protisovětské trockistické organizaci a odsouzena na pět let nápravněpracovních táborů. Následoval transport na Kolymu, kde jí byl trest prodloužen o další dva roky. Pracovala především v lese na těžbě dřeva. Dne 14. září 1944 byla propuštěna, místní úřady ji však donutili zůstat na Kolymě jako občanská zaměstnankyně. Roku 1949 byla zatčena podruhé a odsouzena k doživotnímu vyhnanství na Kolymě. V roce 1954 jí bylo vyhnanství zrušeno a mohla se vrátit do oskvy. Roku 1957 dosáhla rehabilitace.

V Moskvě se začala věnovat literární činnosti, psala především o osobních zážitcích z období věznění. Publikovat mohla začít až na konci osmdesátých let. Roku 1992 vyšla v Magadanu její kniha *Na dalekom priiske*. Z její pozůstalosti byla sestavena drobná kniha pamětí *Vospominanija* vydaná v Moskvě v roce 2002. V roce 2004 vyšel v Moskvě její román *Severjanka*.